RUDOLF HERCEG:

SELJAČKI POKRET U HRVATSKOJ

NAKLADA PIŠČEVA.

U ZAGREBU 1923.

RUDOLF HERCEG:

SELJAČKI POKRET U HRVATSKOJ

NAKLADA PIŠČEVA.

U ZAGREBU 1923.

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB.

PROLOG (PROSLOV).

SELJAČKI SOCIJALNI POKRET — JEDINA PRAVA DEMOKRACIJA.

Početkom svibnja o. g. dodjoše k meni iznenada dva odlična Engleza. Odlični i svojim zvanjem i sviešću, izkustvom i svojom naobrazbom, a nada sve iskrenim i živim zanimanjem za naš hrvatski seljački pokret. Kad sam im medju ostalim pokazao nekoliko svežanja SELJAČKIH rukopisa i protumačio im, da »Dom« ima koju stotinu stalnih seljačkih suradnika, a koju hiljadu dopisnika, koji se javljaju samo onda, kad se u njihovom selu ili u njihovoj blizini dogodi što važna za našu seljačku politiku, — pogleda jedan drugoga, a stariji uzklikne: Ta nešta ovakova nema na čitavom svietu!

U našem je družtvu neko vrieme bio i jedan od glavnih osnivača seljačke stranke, narodni zastupnik Dragutin Kovačević, te naš sarajevski kandidat, muslimanski Hrvat, inžinir Mustafa Čelić. Oprostili smo se na večer u 8 sati, te nas četvorica (Englezi, Čelić i ja) odosmo na zajedničku večeru, a Kovačević — na zagrebačku zvjezdarnicu. Tomu su se Englezi vrlo začudili i stadoše medju sobom razgovarati o tom, kako je to neobična, a kod njih u Engleskoj nemoguća stvar, da seljak od pluga i motike bude

ovako naobražen i samosviestan, ovako ugladjen i fin, ovako pronicav i — što je glavno — u svom ponašanju posve naravan, kao da se kreće u svom rodnom selu. Opet će stariji Englez svomu mladjemu drugu: »Gledaj ti samo one crne, bistre, pronicave oči, onaj siguran i inteligentan pogled, ono vedro i visoko čelo, široka ramena i jake šake, — jednom riečju: i duševnu i tjelesnu snagu prvoga reda. Takovih seljaka mi Englezi nemamo, a koliko ja znam, nema ih ni drugdje po svietu«. Za večerom najprije se mnogo govorilo o muslimanima u obće, a o Hrvatima — muslimanima napose. Stariji Englez govori naime devet iztočnih jezika, medju njima i arabski, turski i perzijski. Kad sam mu kazao sadržaj članka našega Tahir Dautbegovića pod naslovom »Islam i republika«, te sadržaj članka našega Edhem Miralema »Zašto sam izstupio iz Jugoslavenske Muslimanske Organizacije, a pristupio u Hrvatsku Republikansku Seljačku Stranku«, — uzkliknuše oba Engleza u jedan glas: »Vaš seljački pokret zaista je veliki socijalni pokret, a muslimani, koji su po svojoj vjeri upravo idealna demokracija, bit će vam u tom pokretu od neprocjenjive koristi«.

Sutra dan smo bili zajedno čitav dan u našem hrvatskom zelenom Zagorju. Posjetili smo i mjesto Sv. Križ Začretje, pregledali smo domaću crkvu i desetak časaka razgovarali s predsjednikom mjestne organizacije HRSS i s nekoliko drugih pristaša. Naravski, da se odmah okupilo oko nas i dosta djece. Na oproštaju zamoliše me Englezi, da u njihovo ime kažem narodu ovo:

»Vaše je mjesto liepo, čisto i prijatno, da ga jedva ima u čitavoj Englezkoj. Djeca su vam zdrava i vesela, izgledaju bistra i darovita, a za vas se na prvi

pogled vidi, da ste ljudi sviestni i prožeti medjusobnom ljubavlju kao i povjerenjem prema svomu predsjedniku i vodji. Samo takovi ljudi, samo takav narod može stvoriti pravu demokraciju. A svaka prava demokracija mora napokon postići svoj cilj«.

Naši su ljudi bili vrlo veseli nad ovom pohvalom, te su nekoji živo željeli i gotovo zahtievali, da odemo u nedaleko selo Veliku Ves, jer da se ondje još vide slavoluci, pod kojima je narod pred osam dana čekao predsjednika HRSS i da će se tamo za čas sakupiti silan sviet.

Nije nam bilo moguće otići ni u Veliku Ves ni u Stubicu Dolnju i Gornju, ali naši englezki posjetnici — kao da su pred sobom vidjeli cielo Zagorje, svu Hrvatsku — podpuno su shvatili pravo značenje toga pokreta, te onaj stariji Englez stade govoriti ovako:

»Meni je sad posve jasno, što je to Hrvatska Seljačka Stranka i zašto je ta stranka kod izbora dne 18. ožujka (g. 1923.) okupila oko sebe sav hrvatski narod. Ja jasno vidim, da kod vas sve sastoji u tom, što vi — vas jedan dio inteligencije — sačinjavate sa seljačtvom jedno te isto družtvo, u kojem posve prevladava seljački duh. I tako ste vi istodobno i tumači i predstavnici i organizatori i tvorci seljačkoga pokreta. Vi ste u neprekidnoj svezi sa seljačtvom. Taj vaš dodir s narodom nije slučajan ni umjetan, nego neprekidan i posve prirodan. Mi smo taj dodir i sa seljačtvom i s radničtvom već odavna izgubili u Englezkoj i u Americi. Mi više ne znamo, što naš pravi narod u istinu misli i osjeća, treba, želi i zahtieva.

Mi smo u neku ruku stranci usred vlastitoga svoga naroda. Kod nas Engleza sve vodi aristokracija poštena, a i plemenita, naobražena i radina, ali udaljena od naroda. Još je gore u Americi. Tamo su bo-

gataši, miljarderi, ne samo posve odieljeni od radnika i od farmera (seljaka), nego su prema njima i vrlo agresivni (neprijateljski). Ti miljarderi misle, da narod sam po sebi ne može imati nikakvoga svoga prava, koga oni ne bi milostivo dopustili. I zato je kod nas demokracija nesigurna, a kod njih neiskrena. U Rusiji je druga skrajnost, jer tamo su komunistički teoretičari (mudrijaši) u ime radničtva jednostavno preuzeli svu vlast nad ogromnom seljačkom većinom, koja se jedva jedvice otimlje toj novoj nenadanoj tiraniji.«.

Na to je došao razgovor na Kemal-pašu i na Turke-Osmanlije. Tu smo se brzo složili, da su svi današnji Kemalovi uspjesi postignuti ratom, a Kemal-paša mogao je rat uspješno voditi poglavito zato, što je njegov ministar financija Džavid-beg znao od francezke vlade na sgodan način dobiti 5 milijarda franaka u zlatu. Zato, čim nastane mir — a mir se već jednom sklopiti mora —, pojaviti će se i proti Kemalu svi oni prigovori i svi oni protivnici, koji su poznati u Turskoj pod imenom mladoturaka, koji su doduše najčestitiji i najnapredniji medju Turcima, ali su i oni — kao prava gospoda — i svadljivi i sebični i siloviti. Što je glavno — i toj mladoturskoj gospodi malo je stalo do toga, što misli i osjeća, što treba, traži i zahtieva turska fukara, turska sirotinja.

Prešli smo na razgovor o današnjoj Madjarskoj i o sadašnjoj madjarskoj vladi admirala Hortija. Stariji Englez bio je nedavno u Madjarskoj, naročito u vrieme posljednjih madjarskih izbora. Tu je na svoje oči vidio, kako jedne izbornike oružnici dovode iz zatvora, te paze, kako će glasovati, a budući da je glasovanje javno i ustmeno, to su ovako dovedeni izbornici svi glasovali za vladine kandidate. Ali ni oni izbornici, koji su već bili na biralištu, ni oni nisu bili slobodni, i oni su bili pod pazkom obćinskih činovnika, obćinskih redara, pa onda žandara i posebnih vladinih korteša. Sve je to pravo ruglo i prava sablazan od izbora, te sve to nema ništa zajedničkoga s demokracijom.

Oba ova Engleza poznaju dobro prilike u Čeikoslovačkoj, u Rumunjskoj i u Grčkoj, u Bugarskoj i u Macedoniji. Bugarske se prilike nešto popravljaju, a donekle i čehoslovačke, ali zato u Rumunjskoj, u Grčkoj, a pogotovo u Macedoniji sa seljačtvom se postupa uviek — a naročito na dan izbora — kao s pravim pravcatim robljem.

Prešli smo na to na Italiju, Njemačku i Francezku i na nekoje izvanevropske države.

Kad smo tako obašli gotovo čitav sviet, protumačio sam ja Englezima, što to znači za nas Hrvate pravo narodnoga samoodredjenja; kakav je naš pacifizam i zašto smo pacifisti; kakvo je naše republikanstvo i zašto smo republikanci, a nada sve: zašto mi hoćemo i kako mi hoćemo seljačku državu i republiku, seljačku vladu i upravu, odlučivanje samoga seljačtva referendumom i pravom inicijative, te napokon seljačku kontrolu prema posebnim odredbama ustava.

Sve sam to razlagao po prilici ovako, kako je to dalje razloženo u ovoj knjižici. Negdje sam upotriebio možda upravo iste rieči, a svagdje iste misli. Spomenuo sam im i tu knjižicu, da je baš sada u tisku, opisao sam im njezinoga pisca kao pošteno i darovito seljačko diete, koje je već bilo daleko na stranputici gospodske politike, a onda se povratilo k seljačtvu i u seljačtvo poradi svoga poštenja i poradi svoga pronicavoga uma. Tom sam prilikom razložio posve iskreno i bezobzirno svoje mišljenje i o našim i o stranim

gospodskim strankama i o gospodskim političarima, te sam završio ovako:

Danas je na vrhuncu evropske gospodske politike francezki ministar predsjednik Poincaré (Poenkare). Ime toga političara znači — stisnuta šaka. I u istinu današnja francezka, a na žalost i vaša englezka i ostala evropska politika u prvom je redu stisnuta šaka, koja još ne vidi ni to, da u nedavnom svjetskom ratu nije bilo pobjednika, nego da smo svi bili pobiedjeni — jedni više, drugi manje —, jer nas je rat sve skupa izmrcvario i unesrećio, a mnoge i pokvario. Jedan je jedini pobjednik u prošlom svjetskom ratu, a to je seljak, — ja ću za sada reći: hrvatski seljak, jer drugdje nigdje ne vidim onoga, što vidim kod nas u Hrvatskoj.

Naše hrvatsko seljačtvo nikoga — baš nikoga — ne mrzi, ni Austrijanaca ni Niemaca ni Madjara, koji su nam toliko zla učinili u ratu; ni Srba ni Talijana, koji su nas tako pritisnuli poslie rata. Baš naprotiv: mi svaki narod poštujemo, a poštujemo i svakoga pojedinoga čovjeka, koliko je čovjek — to jest radiša.

Naše hrvatsko seljačtvo potpuno shvaća, da je za svaki narod poslie svjetskoga rata prvo i glavno ovo dvoje: absolutna miroljubivost, to jest pacifizam, i takvo poštivanje rada, da onaj, tko najviše radi, a uz to ga je najviše — a to je seljačtvo —, bude prvi faktor u državi.

Naše hrvatsko seljačtvo znade i to, da prava država nije nad narodom i izvan naroda i da se ne gradi odozgo, pa još k tomu puškom i sabljom, nego odozdo, — plugom i perom.

Ali mi Hrvati znademo i to, da u politici ne koriste ništa samo suze i molitve, nego da tu treba žive organizirane snage, da tu treba stalne, odlučne, nepopustljive volje, mnogo izkustva i razboritosti, a do potrebe i čvrstih, željeznih mišica, Mi smo pacifisti, ali nismo kukavice, te se ne bojimo nikoga i ničesa, nego naprotiv idemo sviestno za tim, da liena, hajdučka i pljačkaška manjina bude najprije u strahu radinoj, čovječnoj i mirotvornoj većini, a onda, da se ta manjina raztepe netragom i da ne kvari više mirnoga i slobodnoga narodnoga života.

Naše seljačtvo toliko je politički upućeno, da dobro zna, da je samoupravu ili selfgovernement samo ondje moguće provesti, gdje je samo seljačtvo sposobno, da sobom valjano upravlja. Tu sposobnost razvio je hrvatski seljak kroz tisuću godina u zadružnoj i u seoskoj zajednici, te je i danas seljački dom prava škola zajedničkoga socijalnoga rada i života.

Isto tako znade naš seljak, da je vlada narodnoga zastupstva ili parlamentarizam samo ondje moguća, gdje je u saboru i brojem i poštenjem i razborom jaka i odlučna većina. To mi Hrvati imamo već treću godinu i ta je saborska većina kod nas sve brojnija, a izkustvom i naobrazbom sve sposobnija da vodi domovinske poslove.

Napokon si je hrvatsko seljačtvo podpuno sviestno ovoga svoga peterostrukoga prvenstva:

1. prvenstva u broju, jer ima samo za se preogromnu većinu u narodu (preko 80 po sto);

2. prvenstva u radu i imetku, jer seljak radi od zore do mraka i jer seljačtvo imade kod nas najveći dio sveukupne narodne imovine;

3. prvenstva u poštenju (u moralu), jer je naše seljačtvo sa svakoga gledišta svuda pošteno, a u mno-

gim krajevima seljakinje su tako uzorne majke, da svaka odgoji narodu i po desetero djece;

4. prvenstva u političkoj stalnosti i požrtvovnosti, vjernosti narodnomu jeziku i narodnim običajima, u vjernosti svemu onomu, što stvara i sačinjava hrvatsku narodnost i hrvatsku domovinu;

5. nada sve prvenstva u čovječnosti, koja je danas u hrvatskom seljačtvu tako razvita, da u njem nema ni traga mržnji na nijedan stalež, na nijedan narod te kod nas seljačtvo naročito priznaje radničko pravo, te narodno pravo i svakoj — makar i neznatnoj — manjini drugoga jezika, bio taj jezik slavenski ili neslavenski bez obzira na vjeru, te naš seljak svoju vjeru obdržava, a svačiju drugu poštuje.

Sve ove svoje rieči ja sam začinio sgodnim primjerima iz naše sad već skoro pet-godišnje borbe za seljačku republiku.

Ne da se opisati dojam ovoga moga razlaganja na oba dva Engleza. I obojica mi obećaše, da će ono, što su si zabilježili, iznieti u englezkim novinama, naročito u najvećem svjetskom dnevniku: u londonskom »Tajmsu« (Times). Obojica su naglasila, da samo ovakav socijalni seljački pokret može stvoriti pravu demokraciju, to jest istinsku vladu naroda samim sobom. I ovo njihovo oduševljenje bilo je razlogom, da sam pred ovo— da tako kažem — naše seljačko političko evandjelje napisao taj uvod, da potaknem svakoga našega pristašu, da ovu knjižicu ne samo pročita, nego i što bolje prouči i nauči. Samo će tako ona postići svoju svrhu, da i ona pospješi oživotvorenje naše seljačke republike.

U Zagrebu, u oči Spasova (Križeva) 1923.

STJEPAN RADIĆ,
predsjednik hrvatskoga narodnoga zastupstva.

RAZVOJ ČOVJEKA I LJUDSKOGA DRUŽTVA.

ČOVJEK U BORBI ZA ŽIVOT.

Lahko ti je danas govoriti o čovjeku, kad znamo sve bar o vanjskim prilikama njegova života, ali težko je govoriti **o čovjeku od nekad,** o onom čovjeku, koji je bio — kako to liepo reče pokojni dr. Ante Radić — »gol u trnju«. A s njim treba početi.

Gol u trnju! Da, baš tako! U trnju i šikarju, na žegi sunca i na studeni leda i mraza, u močvari, na kršu i kamenu, posred zvieri, zmija i različite gamadi, ne samo bez odiela, obuće, stana, nego i bez oružja i orudja, bez strjelice i bez noža, jedino s prstima na rukama i čvrstim noktima na njima... Taj i takov čovjek imao je jedini cilj, da si obrani život, jedući jedino ono, što bi rukama dohvatio ili udavio. Ali onda, kad je bacajući kamen za zvierkom, pa taj kamen udario o drugi kamen, opazio iskru, — onda je za toga (nazovimo ga tako) prvoga čovjeka nastalo novo doba. On je počeo praviti pokuse, najprije — dakako — za zabavu, a onda sa svrhom, da se tim okoristi. I praveći te pokuse bacao bi kamen o kamen, a iskre bi frcale. Najednom takva iskra upali suhu travu, i on vidje

vatru. To je prvi izum, veći i od onoga, kad je, da se očuva od zvieri i životinja, počeo graditi stanove bilo to u dupljima po pećinama bilo na stupovima po vodi (sojenice). Zato je on te pokuse i opet ponavljao skupljajući hotice suhu travu na rpu te nad njom tukao kamenom o kamen, da dobije iskru, koja će ju upaliti. A kad se je jednom kod takvog pokusa u vatri slučajno izpekla žaba (ili što sličnoga), a prvi čovjek to okusio i primietio, da je pečeno bolje od priesnoga, — onda je taj izum i s praktičnoga gledišta postao savršen. I tako je to (izum za izumom) išlo unapred sve redom s koljena na koljeno, s pokoljenja na pokoljenje, stotinama pa i tisućama godina, a život se je ljudski sve više osiguravao.

Čovjek je najprije nastojao, da si život **obrani,** zatim da si ga **osigura,** a onda, da si ga i **olakša.**

Za olakšanje pak života čovječjega učinio je svakako najviše onaj, koji je zasadio prvo zrno pšenice (ili bilo koje žitarice), **a onda onaj, koji je pripitomio prvu životinju.** Jer ta dva izuma uvjetovaše i pomogoše, da od lovaca postanu poljodjelci, seljaci, ti pravi tvorci kulture.

Ali ljudi se ne zadovoljiše time, što kroz tisuće i tisuće godina uspješe, da svoj život ne samo obrane i osiguraju nego i olakšaju, oni ga htjedoše i **poljepšati.**

I tu zapravo počinje naša razprava.

BOGATSTVO KAO NEGATIVNI ELEMENAT KULTURE.

U težnji za olakšanjem života čovječjega ljudi s vremenom sagradiše ceste na zemlji, ladje na riekama, i brodove na morima, koji ih upoznaše s udaljenim krajevima. Razvila se trgovina, najprije kao obična izmjena dobara, a onda pomoću novca, koga ljudi u svrhu trgovine i izmisliše. Odkrilo se i zlato i biserje, i — ljudi se zaželješe ne samo liepa nego i lagodnoga života, života na tudji račun. Zato tu nastaje u razvoju čovječanstva preokret, — preokret nenadan i grozan.

Kad su ljudi svoj život samo branili, onda su bili složni, — složni prema zajedničkomu neprijatelju, mrtvoj i živoj prirodi. U toj obrani oni su si život i osiguravali, pa je sloga ostala nepomućena. I kad je pomoću prvih izuma orudja i oružja, pripitomljivanja životinja, sijanja žitarica i sadjenja voćaka došlo doba, u kojem se je život olakšavao, — i onda su ljudi **kao ljudi bili jednaki,** razlikujući se samo po tom, **koliko je tko za napredak vriedio, koliko je tko više radio za obranu, osiguranje i olakšanje pa i poljepšanje ljudskoga života, ili** — kako bismo danas rekli — koliko je tko za **kulturu** više vriedio. **Jer kultura je skup materijalnih (tjelesnih) i duševnih dobara, koja služe osiguranju, olakšanju, poljepšanju i oplemenjenju ljudskoga života.**

Za kulturu je dakle važniji onaj, koji više radi, stvara, koji **producira** više bilo materijalnih (tjelesnih) bilo duhovnih dobara. I evo, onim momentom, čim je skupljeno mnogo tih dobara, čim je njihovo prikupljanje postalo lakše, čim se je razširilo bogatstvo, — onim momentom **preokreće se i sam pojam**

vriednosti čovjeka i kulture, te mi vidimo ovu grozotu: **Ljudi, koji rade, stvaraju, produciraju, — gube vriednost, postaju robovi, a ljudi, koji ništa ne rade nego samo uživaju, postaju svemoćni, postaju bogovi, polubogovi...** Ljudi-bogovi i ljudi-robovi.

Taj preokret desio se više tisuća godina prije Krista od iztočnih naroda i prelazio je polagano na zapad te zahvatio i Grke i Rimljane i Židove, to jest ona tri naroda, koja su dali biljeg današnjoj evropskoj kulturi, pa zato se mi te strašne ostavštine ne mogosmo riešiti sve do danas.

Ljudi - bogovi i ljudi - robovi! Divljačtvo od kulture označeno s te dvie rieči, postiglo je svoj vrhunac za rimskih careva. Tad su carevi, a i drugi bogati privatnici, priredjivali »igre«, u kojima su se ljudi-robovi morali boriti s gladnim zvierima, s tigrima, lavovima itd. I ljudi-neljudi dolazili bi, gledali i — nasladjivali se strašnom smrću nevinih ljudi...

KRIST I PRVO KRŠĆANSTVO KAO NOSIOCI SOCIJALNE PRAVDE.

I kad su ljudi-bogovi postali najkrvoločniji, a ljudi-robovi bili najbiedniji, jer se nisu mogli braniti, — ta sva vlast bila je u rukama ljudi-bogova — onda dolazi Krist, kojega kao takovoga poznaju i priznavaju i Muslimani pod imenom »Isa Pejgamber alejhi selam« (Isus božji poslanik — božji blagoslov s njim) te kriknu: **Jedan je samo Bog, i taj je na nebu, a na zemlji nema bogova,** pa onda: **Pred tim su Bogom svi ljudi na zemlji jednaki, i On ne trpi, da čovjek bude čovjeku rob....**

To je srčika ili osnovna misao Kristove nauke, to je temelj kršćanstva. Ali ta **misao, da su ljudi kao ljudi jednaki,** — to je za vlastodržce i gavane bila **revolucija, buna,** »zločin protiv otečestva«, i oni radi te nauke pribiše Krista na križ, — **Krista pribiše na križ, a sljedbenike njegove batinahu i udarahu na sve moguće muke....**

I oni svoje muke podnesoše, a svaka kap krvi prolivene za veliku misao ljudske jednakosti, svaka njihova suza kao da je zalievala srdca onoga pokoljenja, koje će jednom provesti na zemlji socijalnu pravdu.

I ginule su tisuće, pa i milijuni ljudi, jer ne htjedoše žrtvovati krivim bogovima, jer su branili ljudsko dostojanstvo, koje ne da, da čovjek bude čovjeku rob.

Išlo je to tako tristo godina, kad priprosti ljudi, Kristovi učenici i njihovi nasljednici, propoviedahu svietom: Jedan je samo Bog i pred njim su svi ljudi jednaki; nema dakle bogova na zemlji, i nije pravo, da čovjek bude čovjeku rob.

Oko te uzvišene nauke skupljalo se sve više ljudi. Rimski ih car nije mogao potući. Što više oni zaprietiše njemu. Ali on, lija, dosjeti se varci, pa poviče: I ja ću biti kršćanin! I zaista, rimski car uze križ u ruke, i ode s njim u — rat, da zarobljuje sebi nove ljude....

KRŠĆANSKI FORMALIZAM, RIMSKI IMPERIALIZAM I — SEOBA NARODA.

A tadašnji rimski biskup — kao nekad Petar, koji se je (doduše samo za čas) takodjer odrekao Krista, — zažmirio je na oba oka te pokrstio i okrunio »svetom« krunom rimskoga cara, makar se je na njem pušila krv nevinih ljudi.

Rimski je car postao kršćanin, nije više žrtvovao krivim bogovima nego je išao na pričest u kapelicu, ali njega su i dalje dvorili ljudi-robovi, a klanjali su mu se i sami Kristovi »namjestnici«.

Tu je stradalo kršćanstvo u temeljnoj svojoj misli o ljudskoj jednakosti i socijalnoj pravdi. Kršćanstvo gubi radi toga nuždno prvobitnu svoju privlačivost, koju mu je davala unutrašnja etična snaga osnovne misli o čovječanskoj pravici. U n u t r a š n j u snagu i misaonu dubinu zamienjuje sada formalizam i v a n j s k a ekspanzija, širenje kršćanstva — ognjem i mačem....

Rimski carevi predobiše za svoj imperializam poglavice kršćanske crkve, ali ne i vjernike; u njima je i dalje tinjala vjera u socijalnu pravdu. Zato ti carevi i ne mogahu sagraditi čvrste sgrade, a imperialistička država survala im se odmah, čim je puhnula prva jača bura.

To je bilo za seobe naroda, koja je došla kao odgovor na socijalni gnjilež, nastao u starom rimskom carstvu. Mladi zdravi narodi, koji doduše nisu bili na visokom stupnju kulture, — već zato, jer su bili lovci, stočari i ratnici, pa nisu imali prilike s t v a r a t i materijalnih i duhovnih dobara za osnivanje, olakšanje, poljepšanje i oplemenjenje čovječjega života, — oni su gotovo na juriš porušili rimsko carstvo baš

zato, jer u njem nisu ljudi kao ljudi bili jednaki, pa **potlačena većina nije htjela braniti nasilnu manjinu na vlasti....**

Rimsko (zapadno) carstvo je palo, ali nije nestalo onih, koji su njemu davali svoj biljeg. Ostala je kultura (materijalna i duhovna dobra) zakoni, običaji, a i ljudi, koji nisu imali vlasti, ali su na došljake uplivali. I njihov je upliv sve više rasao i — djelovao zlo; zlo obzirom na razvoj ljudskoga družtva, zlo po ljudsku jednakost i socijalnu pravdu....

Novi naime narodi, koji su koncem staroga i početkom srednjega vieka došli u srednju i zapadnu Evropu, a napose Slaveni, nisu prošli ono divljačtvo od kulture, prema kojemu su se ljudi po bogatstvu dielili na ljude-bogove i ljude-robove. Robovi su kod njih bili samo ratni zarobljenici, ali i ti — naročito kod Slavena — sasvim u drugom smislu nego kod starih iztočnih naroda i kod Rimljana. Domaćega robstva nisu poznavali. Utjecajem rimske kulture i carskoga kršćanstva ono se pojavljuje, ali u novom obliku. Da vidimo:

NOVI NARODI, NOVE DRŽAVE, NOVO DRUŽTVO.

Od novih naroda, koji su došli na područje bivšega rimskoga carstva, održali su se samo oni, koji su primili kršćanstvo i koji su stvorili svoju državu — po uzoru rimskoga carstva. Tolik je bio utjecaj stare rimske kulture spojene s novom kršćanskom! A primajući kršćanstvo i novu državnu formu oni su gubili mnogo od svoje starine, od svoga staroga načina života, od svojih običaja. To pak ne ide lahko, jer

promieniti način života, napustiti staru pjesmu, veselje i običaje, — to znači zatomiti i promieniti svoju dušu... Zato su mnogi narodi radije i izginuli nego da napuste svoju staru kulturu.

Sve pak nove države (pa i slavenske), nastale za seobe naroda i par stoljeća poslie toga, razvijale su se od prilike ovako:

Na čelu države bio je vladar, — car, kralj, ban, hetman, dužd, već kako gdje, — te je iz početka vladao po volji naroda, koji bi tu volju izjavljivao na skupštinama, a s vremenom je postao »autokrat«, »samodržac«, gospodar svojih podanika. Prvi pomagači tih vladara bili su biskupi (visoko svećenstvo) i plemići — tamo gdje ih je bilo, a gdje plemstva nije bilo (kao kod nas Slavena), tamo je ono postalo od kraljevih sluga i vojskovodja.

Ali za nas, za naše »novo družtvo« je najvažnije ovo: I visoko svećenstvo i plemstvo baš zato, jer je bilo blizu kralju (vladaru), ono se je počelo tudjiti od svoga naroda. Pa ne samo to. Ono je počelo zavidjati i samomu kralju na njegovoj vlasti. I evo baš radi ovoga odtudjivanja naroda i zavidjanja kralju na vlasti — oni su s vremenom postali posebni **staleži:** p r v i (visoko svećenstvo) i d r u g i (visoko plemstvo) zvani latinski **status et ordines** (staleži i redovi).

UVADJANJE KMETSTVA I POSTANAK GRADOVA.

Prvi i drugi stalež borili su se dugo za vlast, dakako za vlast nad narodom. Konačno su i uspjeli. Njima je pripala vlast nad narodom, a kralj je ostao predstavnik (reprezentant) države i čuvar granica,

u čemu su ga oni (prvi i drugi stalež) imali podupirati. To je u Englezkoj i u Ugarskoj s Hrvatskom utanačeno i formalno (pismeno), dok je drugdje provedeno samo faktično. Učinjeno je to formalno onda, kad su englezki i ugarsko-hrvatski kraljevi izdali početkom 13. vieka t. zv. »zlatne bule«. No glavno je ovo:

Čim su »staleži i redovi« (prvi i drugi stalež) **preuzeli vlast u državi u svoje ruke, oni uredjuju državu prema svojim interesima: oni uvode kmetstvo. I vidimo** opet groznu sliku: **Namjestnici onoga Krista, koji je umro na križu za ljudsku jednakost, za socijalnu pravdu** (čovječansku pravicu), — **s križem u ruci stvaraju od slobodnih ljudi kmetove, svoje roblje...;** **oni** (drugim riečima) **ponovno pribijaju Isusa na križ.**[1]

I od sad više nema naroda, sad znamo samo za »staleže i redove«, koji sačinjavaju državu, i za kmetove, koji su njihovo vlastničtvo. Nije čudo dakle, da kmet mrzi državu (veleći, da rieč »država« dolazi od »držati za vrat«), a plemstvo i svećenstvo prezire kmetove (govoreći: »muž je lopov, dok je bor zelen«).

Ali tu vidimo ujedno jednu novu pojavu: **Čim su staleži i redovi** (prvi i drugi stalež) **uzeli vlast u svoje ruke i počeli uredjivati državu prema svojim intere-**

---

[1] To se u stvari dogadja podjednako u iztočnoj i u zapadnoj crkvi, samo što kod katolika bar niže svećenstvo govori o »l j u d i m a, koji su pred Bogom jednaki«, dok se grčko-iztočno svećenstvo — napose poslie provale Turaka u Evropu — daje sasvim u službu državne i nacionalističke propagande, poznavajući samo silne i svemoćne careve, pa Ruse, Grke, Bugare, Srbe itd....

sima, — javlja se »treći stalež« po novo osnovanim gradovima.

U to naime doba stao se i kod novih naroda razvijati obrt i trgovina, a iz početka bavili su se tim naročito došljaci (u Hrvatskoj najviše Niemci, ali i Talijani i Grci). Njih su vladari naseljivali po trgovištima, dok su plemići živjeli po dvorcima i tvrdjavama, oko kojih su bila s e l i š t a ili sesije (današnja s e l a) s kmetovima.

I evo, kad je vlast preuzeo prvi i drugi stalež i kad je uvedeno kmetstvo, koje je visokomu svećenstvu i plemstvu davalo snagu i moć, — onda je kralj postao gotovo lutka u njihovim rukama. Zato on traži pomoći, oslona. I našao se izlaz. Trgovišta će biti podredjena direktno njemu, a ne prvomu i drugomu staležu. I on (kralj) od tih trgovišta stvara **kraljevske slobodne gradove.** Tako je nastao »treći stalež«, gradjani, purgari, današnji »buržuji«.

Dakako da su ti gradjani dolazili često u sukob sa »staležima i redovima«. O tom ima mnogo primjera i u starom Zagrebu, gdje su se Gričani znali i potući s Kaptolom, kako to svjedoči i priča o »Krvavom Mostu«.

TREĆI STALEŽ U BORBI ZA VLAST. — POBJEDA U FRANCUZKOJ REVOLUCIJI.

Iz tih se pak sukoba trećega staleža s prvim i drugim rodila kod gradjana želja, da oni preuzmu vlast i da zamiene »staleže i redove«. Ali dogodjaji su tu iznesli na površinu ovaj **zakon socijalnoga razvoja :**

Novi stalež može ne samo časovito preuzeti vlast nego ju i trajno zadržati u svojim rukama samo onda, ako izpuni ova tri uvjeta:

1. brojčana nadmoć nad svim onim staležima, koji su imali vlast prije njega;

2. gospodarska emancipacija (oslobodjenje) i

3. prosvjetno pridignuće novoga staleža na taj stupanj, da bar njegovi vodje (iz redova samoga toga staleža) dopru na istu prosvjetnu visinu, na kojoj su i vodje njegovih predšastnika, dotično protivnika.

I zaista, gradjani su već rano mnogo radili, da te uvjete izpune. A radili su to preko svojih c e h o v a, koji su bili i gospodarska i prosvjetna organizacija.

»Treći stalež« izpunio je gornje uvjete najprije u Francuzkoj, u Parizu, i zato se tamo diže revolucija, provode ju gradjani, koji ruše »staleže i redove« i sami preuzimaju vlast. Preuzimajući pak vlast »treći stalež« preuredjuje državu i družtvo — prema s v o j i m interesima. Prvi je dakako njihov interes bio **oslabiti »staleže i redove«.** Zato francuzka revolucija najprije **ukida kmetstvo.** Ukinuvši pak kmetstvo ona oduzima plemstvu i visokomu svećenstvu posjed, bogatsvo, ali i vlast nad narodom. Prvi i drugi stalež time je slomljen gospodarski i politički, što je i bila želja gradjana, trećega staleža. Pa to je i razumljivo. Ali nije tako razumljivo to, što su gradjani progoneći svoje protivnike udarili i na kralja, pa ga i ubili, — kralja, koji ih je tako reći stvorio i koji ih je u borbi protiv prvoga i drugoga staleža pomagao. Kako to? Evo:

Kralj nije nigdje glavno, — glavno je njegova okolina, dvor, kamarila. A ta je bila u rukama prvoga i drugoga staleža. Tu ih (onda!) nije mogao zamieniti treći stalež. Nije naime mogao napustiti svoj posao

kovač, mesar, krojač, postolar, pekar, kotlar, pa sjesti uz **kralja kao dvorjanin, a isto nije mogla učiniti niti obična purgerica, žena ili kći takvoga majstora.** A jer nisu to mogli, gradjani nisu mogli trpjeti niti same kraljevske uredbe (institucije). Zato su postali republikanci. Budući pak da nijedan vladar ne će pustiti milom vlasti iz ruku, to je treći stalež nakon preuzeća vlasti za francuzke revolucije maknuo kralja silom.

Radi toga dvoga, što je treći stalež u Francuzkoj ukinuo kmetstvo i maknuo kralja, — radi toga su na Francuzku navalile sve evropske države na čelu s Englezkom i Austrijom, jer su to smatrale poremećenjem političkoga i družtvenoga reda. Borba je bila duga i žestoka. Francuzi, **stvorivši tip** (primjer) **nove** — gradjanske — **države i proglasivši »prava čovjeka«** (bratstvo, jednakost, sloboda) **postali su nosioci nove misli** (ideje) **na svietu.** To im je dalo snage, da su se mogli održati protiv brojnih neprijatelja 25 godina. Napokon su ipak bili potučeni. Francuzka je bila potučena, ali nije bila potučena i misao o novoj državi.

Istina, u borbi tako reći s cielim svietom Francuzka je posegnula i za carem (Napoleon Bonaparte), ali se zato nije odrekla novoga (gradjanskoga) uredjenja države. Što više, i sam Napoleon bio je višemanje »gradjanski car«, koji je znao reći, da »svaki momak nosi u telećaku maršalski štap«, i koji je svoje dvorjanike znao izabrati baš iz obrtničkih krugova.

I baš zato, jer je tako bilo, baš zato nije više bilo moguće uzpostaviti kmetstva. Seljaci su u Francuzkoj ostali slobodni gospodari svoje zemlje, i to je najveći uspjeh francuzke revolucije. Na taj uspjeh pokazivali su pravedni i pošteni ljudi svuda po svietu. I zato se je misao o novoj (gradjanskoj) državi širila sve dalje i sve brže, dok nije godine 1848. i pobiedila

u cieloj Evropi osim Rusije, gdje je promjena u tom smislu nastala kasnije (1861). Treći stalež je pobiedio, — srušena je stara staležka država, a na njezino mjesto dolazi nova, gradjanska, buržujska.

POBJEDA GRADJANA — POJAVA »ČETVRTOGA STALEŽA«. NJIHOVA BORBA.

Staležka (feudalna) država dugo je umirala, prelaz vlasti na treći stalež bio je težak, ali čim se je to sbilo, odmah se odmata klupko socijalnoga razvoja dalje. **Čim naime treći stalež preuzima vlast, javlja se četvrti,** Karlo Marks izdaje svoj manifest: **Proleteri** (radnici-bezkućnici) **sviju zemalja ujedinite se!**

I nastavlja se socijalna borba, ali na nov način, nov u sredstvima, jer cilj ostaje uviek isti: **novi stalež** (sada radnici) **ide za tim, da vlast preuzme, osvoji, a stari** (gradjani, buržuji) **hoće da vlast zadrže u svojim rukama.**

Radničtvo (četvrti stalež, koji je tad — pred 70 godina — bio **nov** u socijalnopolitičkoj borbi) **bilo je dakako takodjer podvrženo željeznoj logici već spomenutoga zakona o socijalnom razvoju,** prema kojemu treba da novi stalež izpuni ova tri uvjeta: 1. brojčana nadmoć, 2. gospodarsko oslobodjenje i 3. prosvjetno izjednačenje s predšastnim staležima. **Radničtvo se zaista odmah primi posla organizirajući se** najprije **strukovno u Saveze** (sindikate), a onda i politički..

Ali ne miruje ni gradjanstvo, nego se i ono (zajedno s prvim i drugim staležom, s kojima je sad napravilo kompromis, sporazum, pa upravo zato zadr-

žalo careve i kraljeve), **prima posla za očuvanje i utvrdjenje svoje vlasti.** Evo:

Pazku nad narodom po selima, s kojima dosad upravljahu »staleži i redovi« i kojega sad proglasiše »slobodnim«, **preuzima u gradjanskoj državi činovnik, špijun, žandar.** Isto je (a gdjegdje i gore) i s radnicima po gradovima, s kojima je dosad imao posla samo njihov majstor. — Tako se pojavljuje »**birokratizam**« ili činovnička samovolja.

Gospodarski postao je u gradjanskoj državi narod **neovisan od vlastelina,** ali su zato **gradjani sa svojim kapitalom osnovali banke,** koje su onda činile narod ovisnim o sebi, to jest o bankarskom kapitalu.

U tom se je smislu gradjanska država brinula i za prometna sredstva. Ceste se poslie 1848. nisu više gradile samo pokraj vlastelinskih dvoraca, nego tako, da su se iz svih sela stjecale u gradovima. Tako su se gradile i željeznice, da o brzojavima i telefonima i ne govorimo. **Sve je bilo udešeno tako, da se surovine i poljodjelski proizvodi sa sela skupljaju u gradove, tu da ih radnici** (takodjer izvučeni sa sela) **preradjuju, vade iz njih sokove, a onda da ostatke kao robu za skupe novce u korist kapitalista i opet prevoze na selo .....**

Gradjanska država imala je paziti, da ne bude k o n k u r e n c i j e, da ne bi odakle iz vana dolazila jeftinija roba ili da seljački narod ne bi kamo van skuplje prodavao svoje proizvode. Zato uvedoše carine.

U tom smislu sklapala je jedna država s drugom i trgovačke ugovore. Svaka država htjela je, da takav trgovački ugovor bude **za nju** povoljan. A povoljan za jednu znači nepovoljan za drugu. I opet borba. Pobiedit će dakako ona država, koja je — jača. A jača

je ona, koja ima više dobro opremljene i disciplinirane vojske. Podpuno pak disciplinirane vojske nema bez obće vojne dužnosti. Zato gradjanske države već **prije 60 godina uvode obću vojnu dužnost. Ta** pak **vojska** već samim tim, što postoji, što je tu, **ima osiguravati uspjeh** i širenje državnomu i buržujskomu **kapitalu** s jedne strane, a s druge ima **braniti stvoreni red i družtveni poredak** — pred prevratnim nastojanjem četvrtoga staleža i drugih revolucionaraca. Tako se je razvio **militarizam.**

Ali vojska, — za nju treba mnogo novaca, još više nego za činovničtvo. Treba dakle razpisati nove poreze. A hoće li ih narod smoći, to jest, je li narod porezno dosta sposoban? Koliko nije, treba ga osposobiti, treba ga naučiti bolje gospodariti, više privredjivati. I zaista, gradjanske države dižu škole i nekako u isto vrieme s obćom vojnom dužnosti uvode i **obvezatni polazak škole.** Treba narod već za mala **odgajati,** ne da bude samostalan, nego **da što vjernije** (= robskije) **služi državi** (vladi) **i grabežljivomu kapitalu.** Zato je nadzor nad svim školama preuzela država, vlada, koja izdaje i školske knjige i odgaja učitelje....

Na sve je mislila gradjanska (buržujska) država. Zato je nastojala staviti sebi u službu i crkve sviju vjeroizpoviesti... Koliko ne može na pojedinca djelovati č i n o v n i k u uredu, b a n k a r s vijkom (šarafom) kapitala, u č i t e l j s pripoviestima djeci o carskom sjaju i zlatu, o f i c i r u kasarni, — koliko svi ovi zajedno ne bi mogli kod gdjekoga uspjeti, onda neka progovori s v e ć e n i k (rabin itd.) u crkvi, da je svaka vlast (pa i nepravedna) od Boga i da je ovo i ovakovo državno i družtveno uredjenje — najbolje, pa se ne smije nitko protiv njega buniti... I evo to,

da svećenik svoj crkveni ugled i njim stečenu vlast nad vjernicima upotrebljava u političke svrhe, — to je **klerikalizam.**

Protiv ovih udruženih faktora u buržujskoj državi bilo se je radničtvu (četvrtomu staležu) težko boriti. Osobito politički. Jer buržujske vlade odredile su izborni »cenzus«, to jest tko ne plaća 50, 100, pa i tisuću kruna (franaka) poreza, taj nema pravo glasa. A koji je radnik pred 40—50 godina plaćao toliki porez? Radničtvo je dakle bilo ograničeno na strukovnu borbu i političke — demonstracije, u kojima su radnici tražili naročito **obće, jednako, tajno pravo glasa.** Ali glavno je strukovna borba. Radničke strukovne organizacije sbijajući (organizirajući) radničtvo u čvrste redove omogućuju mu, da izpuni prvi uvjet zakona o socijalnom razvoju, da pokaže svoju brojčanu nadmoć; djelujući prosvjetno izpunjavaju treći uvjet, a organizirajući radničke pokrete i štrajkove, kojima s i l e kapitaliste na popuštanje, provode gospodarsku emancipaciju, to jest drugi uvjet spomenutoga zakona.

I tako možemo reći, da je »četvrti stalež« već prije svjetskoga rata izpunio sve uvjete, koji su potrebni, da novi stalež preuzme vlast. Uvjete su izpunili, ali ipak nisu mogli preuzeti vlasti. Kako to? Evo:

Gradjanske države — to su najsavršenije ili bolje najčvršće organizacije, što ih je sviet do sad stvorio. To su kao bačve, napravljene iz jakih hrastovih duga, a opasane sa pet željeznih obruča, tri debela (onaj u sredini i oni s krajeva) i dva tanja izmedju njih. Srednji debeli obruč to je b i r o k r a t i z a m, koji brojnim činovničtvom veže narod uz vladavinu buržujske države; debeli obruč s desna to je k a p i t a l i z a m, koji preko banaka i trustova (kapitalističkih

udruženja) drži narod u gospodarskoj ovisnosti o vladajućoj klasi, to jest o trećem staležu; debeli obruč s lieva to je m i l i t a r i z a m, koji bajunetom i kundakom uredjuje tamo, gdje ne pomaže ni činovnikov paragraf ni kapitalistov novac; tanji pak obruči to su k l e r i k a l i z a m i škola u službi gradjanskoga družtvenoga i državnoga sistema.

SVJETSKI RAT, POBJEDA ČETVRTOGA STALEŽA I NASTUP PETOGA.

Ta tako opasana bačva (gradjanska država) bila je prečvrsta, a da ju razbije s a m o narodno nezadovoljstvo. Trebao je da dodje udarac iz vana, pa da eksplodira. I evo, baš radi toga, što je četvrti stalež izpunio sve uvjete za preuzeće vlasti i stekao za to potrebnu unutarnju sposobnost, ali nije imao dosta vanjske sile, koju je buržoazija za sebe organizirala, — baš zato je došlo i iz razloženih socijalnih razloga moralo doći do svjetskoga rata, upravo kao nekad do seobe naroda . . . .

Bačve su se sukobile, i uslied strašnih sudara pukla je najprije najveća, ruska. Ruska bačva je pukla, a iz nje je izkočio četvrti stalež, da odmah preuzme vlast u svoje ruke. A preuzimajući vlast u svoje ruke on (četvrti stalež) odmah i preuredjuje državu i družtvo prema svojim interesima, prema interesima proletarijata. Zato radničko vodstvo uvodi k o m u n i z a m. A kako proletarijata nema u Rusiji niti 10% (deset od stotine), to vodje uvode d i k t a t u r u, a s diktaturom i vojsku, najprije dobrovoljačku, revolucionarnu, a onda i redovitu, stajaću.

Revolucionarna (crvena) vojska imala je najprije maknuti sve kapitaliste i one buržuje (gradjane i školanu gospodu), koji se nisu htjeli podložiti novomu poredku, komunizmu i diktaturi proletarijata. Drugo je bio obračun s narodom po selima, sa seljačtvom. Seljačtvo je naime odmah na početku ruske revolucije preuzelo u posjed i carsku državnu i veleposjedničku privatnu zemlju i počelo ju obradjivati kao svoje vlastničtvo. A to — nije komunizam.

To je jedno, a drugo je ovo: Seljačtvu su za rata najviše omrznule rekvizicije, premda u Rusiji za rata nije bilo mnogo rekvizicija kod seljaka, jer je za vojsku hrana kupovana kod veleposjednika. A poslije revolucije veleposjeda više nije bilo. Vojska pak treba da jede. I tako je četvrti stalež došao u položaj, da je morao od seljaka više rekvirirati nego i sami carski buržuji. Odatle nesporazumci izmedju proleterskih diktatora i ruskoga seljačtva, — najprije nesporazumci, a onda i otvorena borba. U toj borbi popalili su boljševici više stotina sela, a seljaci su za uzvrat podupirali proturevolucionarce, pa i bivše carske generale Denjikina, Judenića i Kolčaka.

To je tjeralo na razmišljanje i seljake i proletarijat, naročito boljševičke vodje. B o l j š e v i c i su počeli **uvidjati, da se komunizam ne da kod seljaka onako primieniti, kako se to da kod gradjana,** pa su zaista i popustili te samo tako (udobrovoljivši seljake) svladali protivnike. A s e l j a c i su umovali ovako: Najprije smo služili i pokoravali se ne samo caru nego i sitnoj gospodi, a sad, eto, moramo slušati gradske radnike. Zašto to?

Zato, **jer imaju vlast u rukama. . . . Pa zar ne bi i mi mogli doći do toga, da preuzmemo vlast u svoje ruke? . . . .**

I evo, **čim su seljaci počeli o tom razmišljati, već samim tim počela je u njih tiha, unutarnja, duševna revolucija. A čim su se počeli za to** (da preuzmu vlast) **spremati, čim su se počeli u tu svrhu organizirati, onda su postali stalež u socijalno-političkom smislu** — jednako u Rusiji kao i svuda drugdje po svietu.

Vidimo dakle na očigled, kako se i opet dalje odmata klupko socijalnoga razvoja: **Čim četvrti** (radnički) **stalež preuzima vlast u svoje ruke i počinje preuredjivati državu i družtvo samo prema svojim interesima,** makar i samo u jednom dielu svieta, — **odmah se u javnom životu javlja novi, peti stalež, koji traži pravednije rješenje socijalnoga pitanja. To je eto stalež seljački,** koji malo po malo svuda po svietu organizira pokrete seljačkoga naroda.

I vidimo novu sliku, sliku tužnu i utješnu. Tužnu zato, jer je seljački stalež p r v i i po svom postanku i po svojoj vriednosti za kulturu, a evo, za vlast se javlja p e t i i zadnji, makar je nekad svuda, a kod nas Slavena još pred 1300 godina, seljačtvo bilo glavni (ako i ne uvijek jedini) faktor u javnom životu. Utješna je pak ta slika stoga, što se je seljačtvo ipak unatoč tolikih progona, izrabljivanja i zapostavljanja, pojavilo u javnom životu samostalno i odrješito, i to ne kao osvetnik nego kao pravednik.

HRVATSKI TIP (PRIMJER) SELJAČKOGA POKRETA.

PRIPRAVE ZA SELJAČKI POKRET.

Seljački pokret kao pokret staležki ide zatim, da seljačtvo dovede do vlasti, traži, da seljaci preuzmu vlast i da državu i družtvo preurede prema svojim interesima, — kako su to svojevremeno radili i gradjani (treći stalež) i radnici (četvrti stalež), vlast kojih je medjutim upravo radi toga bila razmjerno kratkoga vieka, jer su rješavali samo svoje pitanje, a pitanje drugih dielova naroda puštali po strani, dotično od svih drugih tražili, da se njima pokore.

Takav staležki (»klasni«) pokret jesu na primjer srbski »zemljoradnici« i bugarski »zemjedjelci« (prema njemačkomu »Landarbeiter«), koji su se razvili od »agrarnih socijalista.«

Agrarni pak socijalisti razvili su se kao odgovor (reakcija) na pokret »agraraca.« Rieč »agrarac« dolazi od latinske rieči »ager«, što znači polje. Svi naime oni, koji su kao posjednici zemlje imali žita i drugih poljodjelskih proizvoda za prodaju, pa i za izvoz, — svi su se oni (a u prvom redu veleposjednici) počeli udruživati i zahtievati, da država (vlada) zaštiti

njihove agrarne proizvode, pa da im i pomoću carine digne cienu. »**Agrarci« su dakle političko-gospodarska organizacija, u kojoj čovjek ne vriedi toliko, koliko je čovjek, nego toliko, koliko ima zemlje; kod njih** (drugim riečima) **nije subjekt** (glavno) **čovjek nego zemlja.**

Protiv agraraca ustali su najoštrije socijalisti, koji su protiv njih organizirali **poljske radnike**, nadničare. Tako su nastale **strukovne** organizacije poljskih radnika, koje su tražile poboljšanje **gospodarskoga** stanja svojih članova, naročito povišicu plaća (nadnica) i skraćenje radnoga vremena.

Tako je dakle nastao i izvan industrije rat izmedju kapitala i rada. A u ratu se ne pita za pravednost nego za snagu. U tom pak ratu mnogi su veleposjednici bili prisiljeni prodati svoju zemlju, a kupovali su ju većinom takvi seljaci, koji su tu zemlju sami obradjivali. Nestajalo je dakle po malo i veleposjednika i poljskih radnika-proletaraca, od kojih su postajali seljaci, svoji gospodari. I čim su od nadničara (poljskih radnika-proletaraca) postali svoji gospodari, odmah postaju i njihovi interesi drugi. Zato se oni drugčije i organiziraju. U Češkoj na primjer nastaje »selska agrarna stranka«, dok u južnoj Njemačkoj (u Bavarskoj), u Švicarskoj, u Štajerskoj itd. nastaju takozvani »Bauernbundi« (seljački savezi), koji nastoje postići (pa i kod vlade »izhoditi«) što veće gospodarske pogodnosti. Po njihovom uzoru osnovana je godine 1899. i bugarska »zemjedjelska« stranka, koja danas na čelu sa svojim vodjom Stambolijskim vlada u Bugarskoj, a po istom uzoru osnovana je nakon svjetskoga rata i srbska »zemljoradnička« stranka pod vodstvom osnivača

srbijanskoga seljačkoga zadrugarstva **Mihajla Avramovića.** (Sada je medjutim vodstvo te stranke preuzeo bivši srbijanski diplomata dvorski buržuj Joca Jovanović.)

Neodvisno i od »agraraca« i od »zemljoradnika« razvija se hrvatski seljački pokret. Zasnovali su ga **»braća Radići«** ravno dvadeset godina prije ruske revolucije, to jest prije nego li je četvrti stalež preuzeo vlast u Rusiji u svoje ruke. Početak mu pada u godinu 1897., kad zagrebačka »Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti« izdaje **»Osnovu za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu Južnih Slavena« od dra. Antuna Radića.** Onda sliedi sedam godina pripremnoga rada, u kojem je najvažnije petgodišnje izdavanje polumjesečnika **Dom, seljaku za razgovor i nauk,** što ga uredjuje i sam u nj piše dr. A. Radić (1900.—1904.). Kroz to vrieme dr. A Radić izradjuje ideologiju (misaonu sadržinu) seljačkoga pokreta, a mladji mu brat Stjepan odlazi u Pariz na političku školu, da taj seljački pokret uzmogne poslie što bolje politički formulirati.

Hrvatski seljački pokret započeo je prema tomu kao **pokret duševni, idejni, misaoni,** nipošto kao pokret gospodarski. **Njemu je izhodište čovjek, a kako su,** prema Kristovoj nauci, **svi ljudi kao ljudi jednaki, to treba da i seljaci postanu ravnopravan faktor u ljudskom družtvu. To zahtieva socialna pravda** (čovječanska pravica). **Ali to — ravnopravnost u ljudskom družtvu — moraju si seljaci sami izvojštiti, jer pravo se ne da izmoliti, pravo treba tražiti, zahtievati, izvojštiti.** A izvojštiti sebi ljudsku ravnopravnost, za koju je na križu umro sam Bog, Isus Krist, mogu seljaci samo onda, ako su složni, organizirani i to ne samo na osnovu staležke svoje koristi, nego i

Inicijator (prednjak) hrvatskoga seljačkoga pokreta.

Ovo je slika dra Antuna Radića iz godine 1896., to jest iz doba, kad je pisao svoju »Osnovu«, u kojoj su označeni prvi temelji hrvatskoga seljačkoga pokreta.

sveobće ljudske pravednosti. Odatle geslo: »Vjera u Boga i seljačka sloga«.

Hrvatski seljački pokret uzima već u početku kao svoj cilj čovječnost, to jest pravedno rješenje socijalnoga pitanja, pa mu je zato preuzeće vlasti po seljačtvu samo nuždno sredstvo. Ali premda je to pokret, koji ide za napredkom čitavoga čovječanstva, u kojem treba da vlada pravednost, a ne sila, i koji treba da vriedi za sve ljude i za sve narode, ipak se je taj seljački pokret bar u početku morao organizirati kao politička stranka na odredjenom području, unutar jednoga (hrvatskoga) naroda. Uzrok je tomu u »duhu vremena«. U srednjem naime vieku, kad je netko htio iznesti nešto novoga za dobro bilo čitavoga čovječanstva, bilo pojedinih dielova, morao je tomu dati oblik vjerski. Takva je bila moda. U sedamnaestom i osamnaestom stoljeću tumačio se svaki pokret prirodnim znanostima, dok je devetnaesto i i dvadeseto stoljeće — viek politike. Zato su braća Radići morali za seljački pokret stvoriti političku stranku.

To se je sbilo dne 22. prosinca 1904., kad je konačno primljen program hrvatske seljačke stranke i započeto s organizacijom.

HRVATSKA PUČKA SELJAČKA STRANKA (HPSS.)

Glavne točke programa HPSS. u smislu seljačkoga pokreta bijahu: 1. **samoodredjenje naroda prema vani** (obzirom na državne granice, koje po programu HPSS. ima odredjivati narod obćim glasovanjem — plebiscitom — a ne carski ministri) **i prema**

unutri (obzirom na obćinsku, kotarsku, županijsku i zemaljsku u p r a v u, u kojoj nemaju odučivati carski i kraljevski činovnici nego od naroda izabrani odbori i zastupstva); 2. **referendum,** po kojem čitav n a r o d glasuje o važnijim zakonima, što ih u saboru izradjuju narodni zastupnici, i odlučuje, da li imaju vriediti ili ne;**3. neutralnost svakoga onoga sgloba, u kojem se u buduće bude nalazila Hrvatska;** 4. **vojničtvo,** koliko ga bude, **ima se upotrebljavati za poslove od obće narodne koristi; 5. škole imaju služiti praktičnomu poučavanju naroda, a ne samo odgajanju činovnika;** 6. **nitko nema posebnoga autoriteta** radi škola ili roda **nego svatko ima toliko ugleda** (naročito u politici), **koliko si ga sam svojim životom i radom stvori, jer svatko treba da se sam za sebe stara, pa nitko ne smije živjeti na tudji račun, i 7. seljačko pravo na zemlju i na šume, na vladu i na upravu.**

Tim programom (osobito izticanjem seljačkoga prava na vladu i upravu) **hrvatska seljačka stranka postala je predteča onoga seljačkoga pokreta, koji se je svuda po svietu počeo razvijati istom poslie ruske revolucije,** kad se je u socijalnom životu pojavio »peti stalež«, **i tako su braća Radići svjetski seljački pokret daleko prije svjetskoga rata ne samo predvidjeli nego i formulirali i pripravljali, oni su ga anticipirali.**

Protiv toga programa, a osobito protiv braće Radića ustale su odmah složno ne samo sve političke stranke u Hrvatskoj nego i čitavo javno mnienje na čelu s novinstvom. Pred narodom su svi protivnici govorili, da su Radići smušenjaci i bezvjerci, a predsjednik Stjepan uz to i politički prevrtljivac, dok su pred vladom, i to ne samo pred zagrebačkom nego i pred peštanskom i bečkom, tužakali čitavu stranku,

da je o p a s n a ne samo po javni mir i red nego i po družtveno i državno uredjenje.... Nadbiskup Posilović i ban grof Pejačević išli su dapače tako daleko, da su kao dvorski tajni savjetnici seljačku stranku obtužili pred samim carem i kraljem Franjom Josipom I., jer da je revolucionarna i republikanska.

Početkom 1905. bio je program HPSS zaplienjen na 38 mjesta. Medjutim nakon temeljite obrane predsjednika Stj. Radića pred sudbenim stolom u Zagrebu ta je zapljena dignuta (poništena), program se je mogao razpačavati i stranka na njegovom temelju širiti. A osnivači stranke dali su se svojski na posao. Sam predsjednik Stj . Radić, premda glava obitelji, koja je živjela od njegova pera (od njegova književnoga rada), bio je u stranačkom poslu — širenje i organiziranje stranke — odsutan iz Zagreba samo 1905 godine 169 dana. Dr. Ante Radić pak održao je samo u dugoselskom kotaru t i s u ć u sastanaka prije nego li je bio izabran narodnim zastupnikom. Jednako marljivo širili su nauk seljačke stranke i seljaci, koji su bili osnivači stranke. Na žalost ne može se to reći za onu gospodu, koja su se odmah u početku pridružila braći Radići. Oni su većinom bili više ambiciozni (častohlepni) nego sposobni. Zato su malo po malo i odpadali kao suhe grane (Šlegel, dr. Korporić, Šoški, Turk, Krištof, Stanković, Žagar, kao i noviji: Zagorac, Hrvoj, Häusler...). Zato su danas od one školane g o s p o d e, koji su dne 22. prosinca 1904. podpisali program HPSS, od živih uz predsjednika Stj. Radića u stranci još samo zast. Škrinjar i dr. Šuperina, dočim od osnivača s e l j a k a nije nijedan krenuo vjerom.

Ipak ako hoćemo govoriti istinu, moramo priznati, da seljačtvo nije pristajalo uz seljačku stranku onoliko, koliko bi čovjek mislio obzirom na program HPSS i obzirom na rad njezinih osnivača. Tako se je dogodilo, da je predsjednik Radić sedam puta na izborima prije pao nego je izabran. Prvi zastupnici HPSS izabrani su godine 1908., i to t r o j i c a; drugi put 1910. izabrano ih je već 9, treći put 1911. osam, a 1913. opet samo t r o j i c a, što je i skrivilo, da je hrvatski narod za prevrata onako prošao..... Razloga zato ima više. P r v o: Pravo glasa imalo je onda malo seljaka. Vriedio je izborni cenzus, pa je pravo glasa imao onaj, tko je plaćao veliki porez, to jest, koji je imao mnogo zemlje, blaga, svinja i t. d., tako da su zapravo pravo glasa imale svinje, blago, zemlja, a ne ljudi... D r u g o: Gospoda su bila sva proti seljačkoj stranci, a seljačtvo je bilo politički neupućeno, a uz to dužno, pa uslied toga svakomu u strahu. T r e ć e i najglavnije je ipak ovo: **Seljaci,** koji su još za Matije Gubca krvavo platili svoj pokušaj, da se oslobode gospodskoga jarma i da uzkrise »staru pravdu«, po kojoj su nekad ljudi kao ljudi bili jednaki, **nisu vjerovali, da bi oni** samom svojom slogom **mogli doći do vodstva u politici pa i do vlasti u državi,** nego su govorili: Sve je to liepo i sve bi to bilo dobro, ali to ne može biti; uviek je tako bilo i uviek će tako biti, da gospoda odlučuju, a mi da plaćamo račune; uviek će tako biti, jer tako m o r a biti.....

SVJETSKI RAT I NAUK SELJAČKE STRANKE.

I možda bi se još danas tako govorilo po hrvatskim selima, da se nije dogodilo ovo: Koncem srpnja 1914. izadjoše plakati po svim selima, a u njima je pisalo: Ja sam već star i pod stare dane moram ratovati; dodjite dakle ljudi, i tucite se za mene... Podpisan je bio Franjo Josip I., — u bivšoj austro-ugarskoj monarkiji Franjo Josip, drugdje Nikolaj, Vilim, Petar, Gjuro itd., itd.

Milijuni ljudi se zaprepastiše. Rat! Nikomu nije bilo do toga, da koga ubija, a još manje do toga, da njega tko ubije. A u ratu je već tako. U duši svojoj bio je svatko (osim onih, koji kao velika gospoda nisu trebali ići na bojište) protiv rata, ali kad car zove, a generali i ministri preko činovnika i žandara zapoviedaju, kad se m o r a, onda smo svi išli. Mnogima je bilo do plača, ali oni su se i napili i zapjevali, a gdjekoji je možda vikao i »živio rat«, samo da svietu pokažu, da ono, što se m o r a, nije ni težko...

I sviet je kao janjad išao na klaonicu, išao je na bojište, tukao se tjedan, dva, tri; mjesec, dva, tri; godinu dvie, tri....

Na jedan put dogodilo se nešto neočekivano. Neki vojnik — tko je to bio, naime tko je bio prvi, ne će se nikad saznati — došao kući na dopust, na tri tjedna, došao je, da pomogne starim roditeljima, ženi i nejakoj djeci, da im pomogne u gospodarstvu i u težkom životu. Ali on se u poslu nije pravo niti okrenuo, tri tjedna prošla, i on mora natrag na frontu. Sutra iztiče dopust, sutra mora na put. I dolazi sudbonosna večer, sudbonosna noć. Ići ili ne ići? Carska zapovied i vojnička prisega zovu na klanje, na obranu države, a roditelji, žena i djeca vape za pomoć, zovu na rad, na obranu doma... Težke misli

težko stvaraju odluku. Bori se vojnik i čovjek. I u rodnom domu u bezsanoj noći pobjedjuje čovjek. »Ne idem« — šapne bivši vojnik, pa doda glasno: »Ubili me tu ili tamo, svejedno; ovdje će me bar pokopati na groblju...« I on osta kod kuće... Za njim se povede drugi, treći, četvrti,... stoti, tisući, itd....

Ali sad već nisu šaptali, sada počeše govoriti. I jedan medju njima reče: Car me zove, generali me zovu, ministri me zovu, kotarski predstojnici me zovu, občinski bilježnici me zovu, žandari me zovu, i svi oni govore **»moraš«**, a ja velim **»ne ću«**, pa gle, **»moraš« je veliki gospodin, a »ne ću« je još veći...** I kad su svi tako rekli, nije više bilo rata...

A razgovarajući ljudi o tom »moraš« i »ne ću« na fronti i kod kuće sjetiše se nečega. »Ej, pa dolazio je k nama u selo pred sedam osam godina neki Radić s par seljaka, i oni su već onda govorili, da ne mora biti baš onako, kako hoće car, ministri i činovnici, nego da **mora biti onako, kako hoće narod,** ako je taj narod složan i organiziran, ako nije u strahu i ako z n a, što hoće...«, progovori jedan. — »Da, da, i kod nas je bio, ali mi ga nismo htjeli ni slušati...«, doda drugi iz drugoga kotara. — »Oh da nam je sada tu taj Radić, pa da nam veli, što nam je činiti!...« progovori više ljudi u isti mah. — »Da, da, a što bi još; nisu ludi oni, koji imaju vlast u rukama, da dopuste dogovor tolikomu narodu, sutra bi im ta vlast izmakla. Zato ne dozvoljavaju nikakvih sastanaka niti skupština. Nego znate što? Neka ide netko od nas u Zagreb, neka potraži toga Radića i neka govori s njim...« Smišljeno učinjeno. I selo za selom slalo je svoje izaslanike Radiću na dogovor. A mala Radićeva »Slavenska knjižara« bila je u isto vrieme trgovina knjiga i razsadište seljačkoga pokreta.

PREVRAT I HRVATSKO SELJAČTVO.

Ipak je konac rata zatekao hrvatske seljake nepripravne. Propala je Austro-Ugarska monarkija, a vlast u Hrvatskoj preuzeli su u svoje ruke oni, koji su se za to pripravili. To su bila hrvatska, srbska i slovenska g o s p o d a pod glavnim vodstvom Srbina Svetozara P r i b i ć e v i ć a, koji je u politici Hrvatske igrao veliku ulogu već tamo od godine 1903. On je u svojoj politici uviek računao sa svjetskim ratom, koji je imao uništiti Austro-Ugarsku. Računajući pak s tim, on je uviek sve tako udešavao, **da Hrvati** (a Hrvate je od godine 1906. kao v e ć i n a predstavljala hrvatsko-srpska koalicija, kojoj je on bio vodja) **nigdje i nikad ne nastupaju proti velikoj** (vanjskoj) **politici Pešte i Beča a za svoju samostalnost, nego da očekuju oslobodjenje od Srbije.** On je kukavica, pa je zato za prevrata gurao Matu Drinkovića kao ministra vojnog, neka on tuče »pljačkaše«... U tom su ga za čudo sliedila sva hrvatska gospoda, osobito od kad su mu se 1917. pridružili i Starčevićanci, koji su se dali voditi od zubara dra P a v e l i ć a. A frankovci, koji su za vrieme rata vodili politiku austrijske vojničke stranke, oni su se na dan prevrata kukavno p r e d a l i izjavivši na usta svoga predsjednika (dra. Prebega), da je njihov program izvršen... Učinili su pak to radi toga, jer je sad već pokojni dr. Winterhalter (Starčevićanac) par dana prije prevrata, kad se je nešto prije pol noći vraćao veseo kući, rekao svomu prijatelju dru. M. Kovačeviću, da će za prevrata dati objesiti nekoliko frankovaca. I ta grožnja (ili šala?) bila je dosta da frankovci izdaju vlastitu svoju politiku, a vodja njihov (dr. Aleksander Horvat) da izjavi, da se nikad više

ne će baviti politikom.... Ostao je dakle još samo Stjepan Radić kao zastupnik one politike, koju je htio hrvatski narod, a osobito hrvatsko seljačtvo, — ali on je imao samo tri mandata... I zato je prevrat u Zagrebu prošao onako, kako je prošao.

Hrvatskomu seljačtvu, koje za prevrata nije još bilo spremno, da preuzme vlast, nije preostalo drugo, nego da se samo — bez gospode i bez gradjanstva, pa i bez radničtva, jer je ovo pod vodstvom Korača i Bukšeka pristalo uz Pribićevića — organizira i pod vodstvom Stjepana Radića sprema, da kao većina zakonskim putem uzme uredjivanje države u svoje ruke. Zato je i bila sazvana glavna skupština seljačke stranke za 25. studenoga 1918.

Ali već dan prije toga dodje znamenita sjednica Narodnoga Vieća ili bolje središnjega odbora N. V. dne 24. studenoga. Na toj sjednici iznesli su dalmatinski političari Smodlaka i Krstelj priedlog, da se vlast nad Hrvatskom i nad hrvatskim narodom preda Beogradu i beogradskim vlastodržcima. Od 28 članova toga odbora bio je protiv toga priedloga jedini Stjepan Radić, koji je rekao, da Narodno Vieće nema prava to učiniti bez pitanja i bez privole hrvatskoga naroda. Ostao je sam. Svih drugih 27 bilo je za prenos vlasti u Beograd, što se ima obaviti dne 1. prosinca.

To je bilo u predvečerje glavne skupštine hrvatske seljačke stranke. Na toj skupštini predsjednik Radić izvješćuje, što se je jučer dogodilo, i pita seljačke izaslanike — njih blizu 3000 na broju — da li se slažu s tim zaključkom. Jednodušni »**ne**« bio je odgovor. Ali Radić nastavlja: »Oni su i mene izabrali, da nosim predaju Hrvatske u Beograd. Recite, imam li ići ili ne.« — **Ne, ne,** — grmio je narod.

Time je započela otvorena borba hrvatskoga seljačtva s beogradskom vladom i sa svim onima, koji su podupirali njezinu politiku. Nosilac te borbe je izključivo hrvatsko seljačtvo pod vodstvom Stjepana Radića, koje je odmah odredilo svoju politiku u smislu seljačkoga pokreta tražeći seljačku republiku. Ali ta republika, a još više ono seljačka prestrašilo je sve njezine protivnike. U tom strahu prvi se je snašao Svetozar Pribićević, koji je poslie 1. prosinca 1918. postao ministar unutarnjih djela ili ministar policije. On je rekao: Lahko ćemo mi s Hrvatima. Nezadovoljni su tek hrvatski seljaci i njihov vodja Stjepan Radić. Treba samo biti energičan i silovit. Radića treba zatvoriti, a seljacima republikancima dieliti batine. To će ih upokoriti. A za to treba samo žandara, mnogo žandara. Tako je i bilo. Seljacima republikancima dielile su se batine, a Stj. Radić (pa i drugi vodje) bili su zatvoreni. Nije pomoglo, makar je u to (dne 10. veljače) umro glavni učitelj i osnivač hrvatskoga seljačkoga pokreta dr. Ante Radić. Seljački pokret širio se nakon njegove smrti brže nego nekad kršćanstvo nakon smrti Kristove. I kao što nekad kršćani nisu htjeli žrtvovati krivim bogovima nego su išli i u smrt, tako i sad hrvatski seljaci-republikanci radije primaju i batine nego da se odreku seljačke republike. **Batine iz Beograda obnovile su u hrvatskom seljačtvu ono kršćanstvo, koje je tražilo socijalnu pravdu, koje je tražilo, da čovjek čovjeku, a pogotovo narod narodu, brat bratu, ne bude rob.**

I pojavila se medju hrvatskim seljačkim narodom preporodjena kršćanska religija, vjera u pravicu i istinu, vjera u dobro i u čovjeka, — u čovjeka pravedna, smiona i mudra. A pravedan, smion i mudar

je onaj čovjek, koji ne će da bude lopov, koji ne će da bude kukavica (pa kao kukavica još i vodja!) i koji ne će biti prepametan (pametniji od cieloga naroda), pa zato lud. A takvi su bili svi vodje 1918. osim Radića....

Zato je hrvatsko seljačtvo uzelo politiku hrvatskoga naroda u svoje ruke. Ono je zato na (poslie svjetskoga rata) drugoj izvanrednoj skupštini seljačke stranke (dne 3. veljače 1919.) reklo, da hoće takvu konstituantu, da Hrvati viećaju za sebe i da se ne daju nadglasati od Srba, što su protivnici hotice shvatili drukčije, makar ih je zaključak hrvatskoga sabora od 29. listopada 1918. na to upućivao (»bez majorizacije«). Iz istih razloga slali su hrvatski seljaci svoju spomenicu mirovnoj konferenciji u Parizu na ruke predsjednika Wilsona tražeći samoodredjenje naroda hrvatskoga — pripravni se složiti svaki čas sa srbskim seljačtvom, čim se i ono izjavi (orientira) u smislu seljačkoga pokreta.

Ali batine su se i dalje dielile, a novac se je trošio na vojsku, žandarmeriju i činovničtvo, da o špijunima i ne govorimo....

I došlo je doba izbora za konstituantu. Uvod je bio žigosanje blaga po starom srbskom vojnom zakonu. Hrvatsko seljačtvo se je oprlo tomu žigosanju, jer ga je smatralo svojom vrsti komunizma, pljačke. Bilo je žrtava, ali žigosanje je obustavljeno — ne samo u Hrvatskoj nego svuda unutar granica SHS-ije.

Ugled hrvatskoga seljačtva je porasao. Seljački pokret dobio je na ugledu. Vodja mu je zatvoren, a hrvatsko seljačtvo ipak ne popušta sili. To se je na izborima samo potvrdilo.

POBJEDA SELJAČKOGA POKRETA NA IZBORIMA ZA KONSTITUANTU.

Pred izbore za konstituantu, koji su obavljeni dne 28. studenoga 1920., mogli su članovi hrvatske seljačke stranke prvi put poslie svjetskoga rata držati javne skupštine i otvoreno tumačiti svoj program. To su oni i činili u obilnoj mjeri, ali samo u banskoj Hrvatskoj, jer u dalmatinsku Hrvatsku i u Bosnu nisu dospjeli. Premalo ih je bilo, a i kratko vrieme.

Bili su to sudbonosni dani. Radilo se o tom, hoće li hrvatski narod dati pravo Radiću ili svoj onoj gospodi, koji su dne 24. studenoga 1918. zaključili prenesti vlast nad Hrvatskom u Beograd. Hrvatski narod imao se je izjaviti ili za svoje samoodredjenje ili za dobrovoljno robstvo gospodi.

Evo u kratko glavnih točaka programa, s kojima je seljačka stranka išla na izbore.

1. Seljačka stranka traži, da hrvatski narod ostane HRVATSKI NAROD, kako je bio već 1300 godina, a ne da postane nekakvo pleme, dio ili grana nekakvoga troimenoga naroda SHS. Taj hrvatski narod može biti sa Srbima i Slovencima braća, ali ne će toga, da tri brata imaju jednu glavu, nego hoće, da svaki brat ima i dalje svoju glavu. Prema tomu dosljedno hoće seljačka stranka i to, da domovina Hrvatska, koja je kroz tisuću godina bila država, sad više sad manje slobodna, ostane i dalje jedna i da bude do kraja slobodna, pa je ne da parcelirati. To je nacionalno-politička strana programa seljačke stranke, pa se ona u tom može slagati i s drugom kojom hrvatskom strankom. Drugo je socijalna strana

programa seljačke stranke, koja označuje seljački pokret, a taj ne pozna kompromisa.

2. Iz socijalnih razloga traži zato seljačtvo, da si narod sam domovinu uredi kao REPUBLIKU. A republika sa socijalnoga gledišta nije stvar forme nego poglavito stvar sadržaja. Monarhija je prema seljačkom predratnom i ratnom izkustvu organizacija vlasti i sile odozgo-dolje. Kad je car zvao u rat, on je pozvao ministre, ministri velike župane, veliki župani kotarske predstojnike, predstojnici občinske bilježnike, a ovi cieli narod, neka ide i neka se tuče. Zapovied je došla odozgo dolje, i — cieli narod je morao slušati. A tako su u monarhiji dolazile sve naredbe.

Seljačtvo pak hoće državu kao organizaciju kulture i privrede, u kojoj dolazi vlast odozdo-gore, u kojoj odlučuje narod, a činovnici ne zapoviedaju nego izvršuju narodnu volju, kako ona dolazi do izražaja kod izbora občinskih, kotarskih, županijskih i zemaljskih, to jest saborskih. **I evo, takvu vladavinu naroda odozdo-gore zove hrvatski narod republikom.**

3. Ta pak republika mora kod nas biti SELJAČKA, jer državna sgrada mora imati **širok temelj.** Tražeći pak za republiku širok — seljački — temelj vodstvo seljačke stranke je odmah i naglasilo, da se u toj seljačkoj republici ima vladati i upravljati po **čovječanskoj pravici.** A čovječanske pravice nema, dok se ljudi ne prosudjuju po radu, to jest po tom, koliko čiji rad vriedi — bez obzira na stalež, vjeru i narodnost. Za zaslužan pak rad mogu pojedinci dobiti i veliku plaću i veliko poštovanje, ali **nikad vlasti nad cielim narodom.**

Time eto seljačka stranka postaje nositeljica seljačkoga pokreta, koji pak baš zato prestaje biti

uzko **staležki** nego postaje ne samo narodni (hrvatski) nego i obće **čovječanski.**

4. Seljačka republika mora biti NEUTRALNA, — prema susjedima neutralna, a **prema narodu pacifistička, mirotvorna.**

Neutralna je seljačka republika onda, ako sa svim susjedima sklopi takve ugovore, da ne će nikad s nikim nikakav spor rješavati ratom nego da će **svaki** eventualni spor **dati na rješenje mirovnomu sudu Lige Naroda .**

Iz te pak neutralnosti sliedi sam po sebi **pacifizam** to jest **razoružanje i ukinuće obće vojne dužnosti.**

Seljačka republika može biti pacifistička i ne treba stalne vojske, **jer u njoj ne vlada manjina nad većinom,** nego narod **sam sobom upravlja,** jer u njoj **ne odlučuju pojedinci nego narod kao cjelina** na izborima.

Seljačka republika podržaje stoga samo toliko vojske, koliko je potrebno za održanje unutarnjega mira i reda. U tu svrhu dosta je, da svaki čovjek jedan put u životu služi **šest mjeseci,** dva mjeseca vježba, a četiri stoji na straži. Stojeći pak na straži vojnici imaju obavljati **obće koristne poslove** (kao gradnje željeznica, cesta, regulacija rieka itd.). **Time seljačka republika pretvara dosadašnju vojsku rata u vojsku rada.** A to se ne da postići bez n e u t r a l n e seljačke republike (države) i bez m i r o t v o r n o g a (pacifističkoga) naroda.

5. Referendum ili sankcija (potvrda) zakona po narodu. U monarhiji (pa i u takvoj republici, gdje vlast vrše buržuji odozgo-dolje) dobivaju zakoni, koje stvara sabor, krepost i vriednost (»stupaju na snagu«), kad ih podpiše car, kralj ili predsjednik go-

spodske republike. **U seljačkoj republici,** gdje vlast vrši narod odozdo-gore, **važni zakoni** — a važni je zakon onaj, koji se tiče g l a v e (vojske i rata) i ž e p a (financija i poreza) — **vriede i smiju se provoditi istom onda, kad većina naroda obćim glasovanjem izjavi, da vriede.** Manje važne zakone — da ne bude svaki čas glasovanje — podpisuje (sankcionira) predsjednik republike (ban).

6. Plebiscit i inicijativa naroda. Plebiscit je obće glasovanje, kojim narod može ukinuti nevaljani zakon, razpustiti nevjerni sabor, pa i skinuti predsjednika republike ili mienjati granice republike.

»Inicijativa naroda« sastoji pak u tom, da i narod (a ne samo sabor i vlada) može predložiti novu zakonsku osnovu ili drugu kakvu promjenu u republici, ako za to skupi odredjen broj podpisa (30, 60 ili 100 tisuća).

Referendumom, plebiscitom i pravom narodne inicijative zajamčuje se seljačkomu narodu vlast u republici i onemogućuje svako nasilje sa strane vlade.

Kad pak seljački narod bude imao o v a k o zajamčenu vlast, onda će se mnoga pitanja, naročito gospodarska kao agrarna reforma, uvedenje zadrugarstva mjesto kapitalističkoga bankarstva, provedba radničkoga prava u korist radničke sirotinje, — riešiti lahko, brzo, pravedno i na narodno zadovoljstvo. Rješavat će ih naime narod, a ne pojedini ministri.

I evo, kad je u jeseni 1920. seljačka stranka išla u izbore s ovim programom, onda su hrvatskomu seljačtvu prema njoj vlastodržci (naročito demokrati i radikali) izgledali i po svojim programima, a ne samo po djelima, kao divlji nasilnici, a ostale stranke (naročito popovci i zemljoradnici) kao prosjačke fami-

lije, gdje roditelji (vodje) izprošeno uzimaju sebi, a djeci daju išta ili ništa.

Zato je hrvatsko seljačtvo, a to je već onda značilo hrvatski narod, glasovalo u tolikoj većini za seljačku stranku, da je ona od 440.000 glasova u Hrvatskoj dobila 230.000, a od 93 zastupnika 49. A svega se je natjecalo 11 stranaka....

ZNAČENJE TE POBJEDE ZA SELJAČKI POKRET I HRVATSKI NAROD.

Tom je pobjedom seljački pokret u Hrvatskoj dobio svoje jasno obilježje a hrvatski narod svoje pravo narodno zastupstvo — pripravno na borbu za ono, što hrvatski narod zaista hoće. Sad je bilo nedvojbeno, da hrvatsko seljačtvo zaista hoće vlast naroda odozdo-gore na širokom (seljačkom) temelju, da hoće provedbu čovječanske pravice (socijalne pravde). Ali tom je pobjedom hrvatski narod rekao i to, da ono, što je bez njegova pitanja središnji odbor Narodnoga Vieća zaključio dne 24. studenoga 1918. i što su kroz dvie godine izvršivali beogradski vlastodržci, — da to nije njegova volja. Parnica, koja je započela godine 1918. izmedju hrvatskoga seljačtva i beogradskih vlastodržaca, svršila je evo pobjedom hrvatskoga naroda; hrvatsko seljačtvo dobilo je parnicu, jer se je vrhovno sudište — a to je u politici uviek narod — izjavilo većinom hrvatskoga naroda za samoodredjenje.

Hrvatski narod dobio je **pravo vlastničtva, ali** nije stupio u **posjed.** U posjedu ostaše beogradski vlastodržci.

I evo, od sad je zadaća čitave politike hrvatskoga naroda (i socijalne i narodne), da stupi u posjed svoga vlastničtva. A mi znamo, da je u privatnom životu moći doći u posjed zemljišta, na koje si dobio pravo vlastničtva, na dva načina: ili silom (kolcem po glavi) ili putem suda. Tako je i u politici. Što je u privatnom životu s i l a, to je u politici **revolucija,** a što je u običnom (privatnom) životu s u d, to je u politici **politička borba.** Hrvatsko narodno zastupstvo (hrvatska republikanska seljačka zastupnička većina) odlučilo se za političku borbu, što mu je hrvatski narod, a naročito hrvatsko seljačtvo, odobrio dne 8. prosinca 1920., a potvrdio na izborima 1923.

Hrvatska republikanska seljačka zastupnička većina u ime Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke (HRSS), koja se od 8. prosinca 1920. tako zove i službeno, nije se odlučila za revoluciju iz tri razloga: Prvo, jer je revolucija rat, a hrvatsko pacifističko seljačtvo ne će rata. Drugo, još nijedna revolucija nije svršila onako, kako su htjeli oni, koji su je započeli. A započeti revoluciju, da ju svrše protivnici hrvatskoga naroda i njegovoga seljačkoga pokreta, to HRSS nije htjela i ne će. Treće, jer su sve velevlasti, koje su podpisale mirovni ugovor poslie svjetskoga rata, svetčano izjavile i to, da će biti protiv svakoga onoga, koji naruši mir. A dići revoluciju znači »narušiti mir«... Neka diže revoluciju (a i nosi sve posljedice) onaj, koji ne će sporazuma...

Zato se je HRSS odlučila za političku borbu.

A **za političku borbu,** koju vodi jedan narod s nasilnim vlastodržcima, **potrebno je** prije svega taj **narod organizirati.** Zato je bio prvi posao ne samo narodnim zastupnicima nego i svim pristašama HRSS,

a osobito pobornicima seljačkoga pokreta, organizirati **sve** one, koji pristaju uz program HRSS, gdje vlast ide odozdo-gore i gdje se mjesto junačtva u ratu poštuje junačtvo u radu. Stoga se organizacije HRSS i nisu ograničile na Hrvate u banskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj, u Herceg-Bosni i Americi, nego su u te organizacije mogli i mogu posve ravnopravno pristupiti i Česi i Slovaci, i Niemci i Madjari, i Rusini i Srbi, samo ako odobravaju i šire program i rad HRSS.

Drugi je posao hrvatske republikanske seljačke zastupničke većine bio **naći za svoju stvar prijatelja** u svietu, **predobiti** za samoodredjenje hrvatskoga naroda i za seljački pokret **javno mnienje prosviećenih naroda.** U tu svrhu poslano je više spomenica (memoranduma) u Ženevu Savezu Naroda, u Genovu na medjunarodnu konferenciju, itd.

Treći je posao (vrlo važan za političku borbu hrvatskoga seljačkoga naroda) bio **uvjeriti srbske** (upravo srbijanske) **seljake** (izbornike) **o tom, da su zahtjevi** hrvatskoga naroda i hrvatskoga seljačtva **opravdani** i da je seljačka republika jedini **spas i za njih.** — To je vodstvo HRSS činilo razgovorima sa srbijanskim političarima, o čemu su onda njihove novine pisale. Ali tu su mogli i mogu još više učiniti pojedini pristaše HRSS tumačeći Srbijancima, da je ono, što hoće hrvatsko seljačtvo i Radić, da je to dobro ne samo za Hrvate nego i za njih, a ono, što hoće Pašić i Pribićević, da je ono zlo ne samo za nas nego i za Srbe, naročito za srbske seljake.

Takve političke borbe hrvatska republikanska seljačka zastupnička većina nije mogla voditi u beogradskoj skupštini (parlamentu), **jer tamo to** — nakon prisege vjernosti kralju i ustavu — **ne bi bila**

borba nego priznanje onoga, protiv čega je čitav narod. Jer ako ja sam odustanem od započete parnice radi zemljišta zato, jer nisam u posjedu, onda odmah gubim ne samo pravo na posjed nego i pravo vlastničtva, a ako i dalje vodim parnicu (ovdje političku borbu), onda mi vlastničtvo ostane, a mogu biti siguran, da ću doći i u posjed.

POTEŽKOĆE U TOJ BORBI I OSNIVANJE HRVATSKOGA BLOKA

Videći beogradski vlastodržci, da hrvatsko seljačtvo misli ozbiljno i sa svojom narodnom politikom i sa socijalnim (seljačkim) pokretom, dali su se na posao, da pred vanjskim svietom i pred svojim izbornicima hrvatski seljački pokret i HRSS omalovaže i omraze. Tvrdili su naime: 1.) da HRSS nije i ne može biti zastupnica hrvatskoga **naroda,** jer da je u njoj zastupano **samo nepismeno i zavedeno seljačtvo,** dok **svi** ostali dielovi naroda odobravaju zaključak Narodnoga Vieća od 24. studenoga 1918.; 2.) da se je hrvatsko seljačtvo kod izbora **zabunilo.** Prvi put su — rekoše — bili izbori na temelju obćega prava glasa i s kuglicama, pa su se seljaci zabunili; htjeli su svoje kuglice bacati u demokratsku i radikalsku kutiju, pa su slučajno bacili u Radićevu... Napokon 3.) da su Radić i HRSS svoje vrsti boljševici, opasniji i od samih ruskih komunista, jer je Hrvatska u srdcu Evrope, pa ako se tu zapali plamen revolucije, zapalit će se i ciela Evropa. Zato da je sreća za Evropu, što je u Beogradu jaka (Pribićevićeva) ruka, koja te buntovnike drži na uzdi.

S tim »**trećim**« (s boljševizmom HRSS) služio se je najviše Pribićević, koji je o tom **uvjerio** naročito čeho-slovačku i francuzku vladu, pa je baš u vrieme, kad su u Beogradu Srbi i Turci primali »vidovdanski ustav«, dobio od tih vlada najviše redove odlikovanja.

I evo, da u tom **razuvjeri** Evropu, da pokaže, kako HRSS nije boljševička, zato je hrvatska republikanska seljačka zastupnička većina pristupila k osnivanju Hrvatskoga Bloka. Jer ako s HRSS može saradjivati Hrvatska Zajednica (kao predstavnica hrvatske inteligencije) i Stranka Prava (kao predstavnica »malih gradjana«, purgara), onda ona očito nije boljševička. A kad se je tomu bloku priključio i Hrvatski **Radnički** Savez, onda je cielomu svietu postalo jasno, da je s politikom HRSS suglasan **čitav** hrvatski narod. — Osnutak Hrvatskoga Bloka bio je dakle u interesu čitavoga hrvatskoga naroda, pa je o tom HRSS kao njegova većina morala voditi računa.

Ali pri tom imale su i pojedine stranke svojih posebnih računa. **Radničtvo** je računalo ovako: Tim, što se bar jedan njegov dio približi HRSS i seljačkomu pokretu, tim će biti vodstvo HRSS a naročito seljačtvo samo **obvezano,** da kod preuzimanja vlasti pravedno rieši i njegovo (radničko) pitanje. **Hrvatska Zajednica** računala je ovako: Tim, što hrvatska inteligencija podupre politiku **seljačke** stranke, tim će inteligencija medju seljačtvom opet doći do **ugleda,** koji je za rata i politikom za prevrata sasvim izgubila. Taj će pak ugled biti to veći, što njezina pomoć bude veća, iskrenija, poštenija. Najdalje je išla **Stranka Prava** (frankovci). Oni računahu ovako: Idući neko vrieme u politici zajedno s HRSS mi ćemo s vreme-

nom u njoj preuzeti **vodstvo.** U tom će nas pomagati naročito ono »rodoljubno hrvatsko svećenstvo«, koje nije u pučkoj (popovskoj) stranci. Jedino tako možemo **zaustaviti** seljački pokret, koji hoće predati vlast »mužima«....

Tim računom nastajala je **opasnost** za hrvatski seljački pokret. Zato je glavni odbor Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke zaključio još 26. veljače 1922., da HRSS ide sama na izbore.

Sad je nastalo najprije rovarenje, a onda i otvoreni juriš na seljačku stranku. Navale su dolazile od frankovaca i od beogradskih vlastodržaca, a jedne i druge pomagali su tako zvani »emigranti«, koji stoje u službi bilo peštanske i talijanske vlade bilo onih oficirskih organizacija, koje hoće da u Rusiji opet uspostave c a r a, u Njemačkoj »k a j z e r a«, u Austriji »c e s a r a«, a u Madjarskoj (od Karpata do Jadrana!) »apostolskoga k r a l j a krune sv. Stjepana«. I zato bi se hrvatski seljaci i radnici imali tući pod vodstvom Wrangela, Hindenburga, Hortya i Sarkotića.....

A radili su i jedni i drugi na tom na prvi pogled sasvim bezazleno. **»Treba promieniti Radićevu okolinu!«** Radić je naime — govorahu — zarobljen. Njega su »okupili« sami nesposobni ljudi (podpredsjednici Maček i Predavec, tajnici dr. Stjepan Košutić i dr. Krnjević, organizator Herceg, pa istom žena mu, kćeri i zetovi!). Sve to treba **izmieniti....**

U ime vlastodržaca radio je na tom H ä u s l e r, a u ime frankovaca H r v o j i neka tajna družba, koja je Radiću u tom smislu poslala bezbroj pisama (dakako nepodpisanih).

Vlastodržci računahu ovako: Kad se izmieni Radićeva »okolina«, pa na mjesto sadašnjih funkcionara

dodju drugi, popustljiviji i strašljiviji, onda ćemo Radića zatvoriti, pa pregovarati s novom »okolinom«, u kojoj će biti i Häusler..... Frankovci se pak nadahu sami doći na njihova mjesta.....

Zato je Häusler morao iztupiti iz stranke, a frankovci iz bloka.

To je bilo u jesen pred razpis saborskih izbora, koji su obavljeni dne 18. ožujka 1923.

IZBORI DNE 18. OŽUJKA 1923. I HRSS.

Seljačka stranka išla je u ove izbore sama, na temelju svoga socijalnoga i narodnoga programa, bez ikakvoga »izbornoga kompromisa«. To je ona učinila **radi seljačkoga pokreta,** kojemu je ona nosilac i **koji ne pozna kompromisa,** kad traži novo riešenje socijalnoga pitanja na seljačkom temelju. Ali tu je bilo i razloga političkih, koji su jači od stranačkog računa.

Hrvatski seljački narod izjavio se kod izbora za konstituantu za program i za politiku, koju je Radić zastupao još u Narodnom Vieću. Kod ovih izbora (18. ožujka 1923.) trebao je narod u banskoj Hrvatskoj izjaviti, **ostaje li kod te politike,** a u dalmatinskoj Hrvatskoj, u Herceg-Bosni itd. trebao je reći, **pridružuje li se toj politici.** To pak ne bi bilo vidljivo, da je u izbore išao Hrvatski Blok, a niti onda, da je HRSS postavila listine, na kojima bi bili i kandidati Hrvatske Zajednice sa s v o j i m starim programom. Nije dakle moglo biti »izborne sloge«, makar je Hrvatska Zajednica svoju pomoć hrvatskoj republikanskoj seljačkoj zastupničkoj većini u Hrvatskom Bloku (jednako

kao i Hrvatski Radnički Savez) u punoj mjeri davala i svoje obveze pošteno izvršivala.

Kod ovih izbora trebalo je dalje dokazati, da se hrvatsko seljačtvo kod prvih izbora **nije** zabunilo, kao i to, da je čitav hrvatski narod uz politiku HRSS A to se je sve jasno pokazalo i brojem glasača i brojem zastupnika kao i tim, gdje su sve (Zagreb!) ti zastupnici izabrani.

Ali još se je nešto veliko pokazalo kod ovih izbora. Pokazalo se je,**da je seljački pokret, to jest zahtjev seljačtva za pravednim uredjenjem socijalnoga života, koji nam se prikazuje kao ona vjera, religija, što ima da obnovi i oživotvori Kristovu nauku o ljudskoj jednakosti i socijalnoj pravdi,** — da je taj seljački pokret **ona silna snaga vodopada, što daje električnu silu.** Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka sa svojom jedinstvenom organizacijom jedna je veličanstvena turbina, koja tu snagu regulira i upotrebljava na dobro seljačtva, a po tom i na dobro svega čovječanstva. Poštena hrvatska inteligencija to su inžiniri, koji stvaraju planove za tu turbinu, koji ju čuvaju i za vremena popravljaju, dok je radni narod onaj, koji tu turbinu izgradjuje, dogradjuje i usavršuje. Različite pak gospodske stranke to su one zapreke, koje smetaju, da se turbina stavi u posao, pa ih zato snaga vodopada to jest seljačkog pokreta nemilice obara i uništuje....

To je eto hrvatski tip seljačkoga pokreta, što ga zasnovaše braća Radići, koji je prožeo hrvatski seljački narod vjerom i ufanjem u bolju budućnost, a koji će doskora prieći granice, što mu ih propisuju državnici....

ZAGLAVAK.

Na koncu valja spomenuti **temeljnu razliku** izmedju seljačkoga pokreta i pokreta prijašnjih staleža, trećega (gradjanskoga) i četvrtoga (radničkoga). **Gradjani i radnici imahu iza sebe veliku masu naroda** — jer narod, koji nije sviestan, koji ne traži svojih prava i koji se za njih sam ne bori, to je masa — **što se još nije pojavio na poprištu javnoga života.** Zato je gradjanima, pa i radnicima bio cilj (ideal) **država,** jaka država, a seljacima je cilj **čovječnost,** sloboda i plemenitost **čovjeka.** To je jedno, a drugo je ovo: Seljaci baš zato, jer nemaju iza sebe nikakvoga staleža, koji ne bi već pred njima bio na vlasti, mogu i moraju biti pravedni. Prijašnji su staleži imali na račun koga živjeti, a kao manjina to su i mogli. Gradjani su to u obilnoj mjeri i činili, pa čine i danas. Da spomenemo samo jedan primjer: Obrtnici i trgovci tuže se danas, da oni plaćaju najveće poreze. Tko površno gleda, mora im i dati pravo. Ali tko se dublje zamisli, vidi odmah, da obrtnik taj porez zaračuna mušteriji. Isto tako i trgovac. Kad prodaje robu, onda poreze računa onomu, tko kupuje (prodavajući skuplje); a kad kupuje od netrgovca, seljaka, onda svotu za porez odbija od kupovnine, to jest

jeftinije kupuje, — pa mu se tako kod nekih stvari porez nadoknadjuje dva put.

Seljačtvo ne može živjeti na račun drugih već zato, jer je ono u većini. 90 po sto može (makar težko) raditi i privredjivati za sebe i za preostalih 10 po sto, ali 10 po sto ne može toga činiti za 90 po sto. **Zato seljačtvo** (u svom vlastitom interesu) **mora ostati radino i mora biti pravedno i onda, kad preuzme vlast.** Neopravdan je stoga i upravo lud strah onih, koji se boje seljačkoga pokreta, a ne misle živjeti na tudji račun. Oni dakako, koji bi htjeli uviek živjeti na tudji račun, — ti se imaju i čega bojati.

Pravednost i čovječnost to su dakle glavne oznake seljačkoga pokreta obzirom na cilj, obzirom na novo družtveno i državno uredjenje sa seljačkim temeljem. **Ali obzirom na put,** kojim seljačtvo ima doći do cilja, **glavna značajka seljačkoga pokreta mora biti borbenost.** Jer ne smijemo zaboraviti ono, što smo već jednom spomenuli: **Nitko ne pušta dobrovoljno iz ruku vlasti,** — niti vlasti, **niti dobroga položaja. Do vlasti može zato seljačtvo doći samo borbom,** — borbom svega seljačtva, **svih njegovih članova.**

A u toj borbi valja uviek na umu držati onaj željezni zakon socijalnoga razvoja, po kojem treba svaki novi stalež da izpuni poznata tri uvjeta: 1. brojčana nadmoć, 2. gospodarsko oslobodjenje i 3. prosvjetno izjednačenje s predšastnim staležima.

Brojčani (prvi) uvjet seljačtvo ima od uviek, ono je — osobito kod nas — u ogromnoj većini. Drugi uvjet (gospodarsko oslobodjenje od bankarskoga kapitalizma i od »verižne trgovine«, kad roba ide kroz više ruku) seljačtvo postizava **zadrugarstvom.** A evo,

mi smo baš svjedoci toga, da hrvatsko seljačtvo preuzima seljačke zadruge i gospodarska družtva u svoje ruke, pa ih samo vodi. Treći uvjet (prosvjetno izjednačenje) kod nas je u banskoj Hrvatskoj — s malim iznimkama već gotov. Mi, tako reći, i nemamo analfabeta (nepismenjaka) izpod 40 godina. Naprotiv imamo gotovo u svakom selu n e k o l i k o ljudi, koji mogu (znaju) voditi gospodarske zadruge, pa će u seljačkoj republici ovi i upravljati gospodarskim občinama. Glavni pak vodje seljačkoga pokreta (seljaci) dorasli su gospodskim vodjama (pa ih i prerasli) u svakoj borbi i govorom i pismom. Zato je seljačka republika pred vratima.

U p o k r e t u ne sudjeluju oni, kojima to vlast dopušta, kako je to djelomično kod s t r a n a k a, gdje su glavno izbornici; u pokretu sudjeluju oni, koji imaju duše i srdca, znanja i volje, pameti i osjećaja. Zato u našem seljačkom pokretu sudjeluju i žene i djeca, — kadkad više nego i sami odrasli mužkarci. A što to sve nije organizovano u prosvjetna i omladinska družtva, to je samo zato, jer vlastodržci osnutak takvih družtava ne potvrdjuju. Ali to pokretu ne smeta. Baš mladež i omladina, i mužko i žensko, ti će biti oni, koji će gospodskomu nasilju kod pokopa nabiti goru kamenja na grobnicu, da iz nje nikad više ne izadje.

Gospoda danas to već uvidjaju. Osobito mladja. Pa i pravo je tako. Jer stare konje težko je učiti jahati. Ljudi naime, koji su već ogrezli u protunarodnoj (protuseljačkoj) buržujskoj kaljuži, — oni već i ne mogu piti iz bistre i čiste **čovječanske** vode seljačkoga pokreta. A blatiti si je ne damo. . . . .

Čovječanska pacifistička seljačka povorka ide napred, ide ravno u raj seljačke republike, ide i ne

obazire se na znatiželjne gledaoce. Seljaci u povorkama primaju k sebi samo one, koji im se dobrovoljno priključuju čiste duše. To primanje vršit će se medjutim samo tako dugo, dok i zadnji seljački redovi ne stignu u raj čovječnosti. Onda će naime vrata zatvoriti.

EPILOG (DOSLOV).

ČIM JE HRVATSKO SELJAČTVO PRERASLO ŠKOLANU GOSPODU, RADNIČTVO I GRADJANSTVO.

Ciela ova knjižica najbolji je dokaz, da je hrvatsko seljačtvo već u svjetskom ratu, a pogotovo poslie njega preraslo sve tri ostale glavne skupine u narodu: i školanu gospodu i radničtvo i gradjanstvo. To se najbolje vidjelo na izborima 28. studenoga 1920. i 18. ožujka 1923., kada su seljačke povorke išle na biralište onako uredjene, samosvjestne i ponosne, a i onako brojne, kao da je već došlo vrieme, da udju u raj seljačke republike. Gdje god su dolazili seljaci na biralište, odmah se vidilo i osjećalo, da to dolazi glasovati narod. Ujedno se odmah vidjelo i osjećalo i to, da onaj gospodin, onaj radnik, koji je izvan toga seljačkoga kruga, da je i izvan svoga naroda, dotično proti njemu.

Ovo isto jasno se vidi i na prvi pogled osjeća kod manjih seljačkih sastanaka, pogotovo kod zastupničkih sjednica seljačke republikanske većine, na sjednicama glavnog odbora hrvatske republikanske seljačke stranke, kod pojedinih seljačkih proslava, a nada sve kod velikih seljačkih javnih skupština.

Kad su početkom veljače 1920. i 1921. srbijanski republikanci (njih šestorica) došli na drugu sjednicu

hrvatske seljačke zastupničke većine (pod vodstvom narodnog zastupnika Milovana Lazarevića), oni su poslie sjednice izticali najviše baš to, da su odmah osjetili, da je tu u istinu kao u zraku, gdje je jedan jedinstveni republikanski čovječanski duh, da je tu toliko medjusobno povjerenje, kao da je to sve jedna obitelj, a uz to najveća mirnoća i sigurnost, kao da na putu u borbi za seljačku republiku nema nikakovih zaprieka.

Isto tako, tko god je prisustvovao kojoj velikoj seljačkoj republikanskoj skupštini, naročito onoj od 8. prosinca 1920. i onoj od 15. travnja 1923., na prvoj medju 80.000, a drugoj medju 120.000 seljačkoga naroda, taj se nije mogao oteti neodoljivomu dojmu one seljačke jednodušnosti, onoga neizcrpivoga oduševljenja, a nada sve onoga veličanstvenoga mira i dostojanstva tako, da nitko nije bio pritisnut osjećajem velikoga broja ljudi, nego svatko zanešen nekom nevidljivom strujom velike **duhovne** zajednice.

I naši seljaci sami, kad god govore o seljačkoj stranci, izticali su od prvoga početka i još uviek ističu, da je prvi, glavni i najveći uspjeh seljačke stranke dotično seljačkoga pokreta u tom, što se je seljačtvo iz svih krajeva Hrvatske **medjusobno upoznalo,** što sada jedan seljak drugomu vjeruje i što danas seljačtvo nastupa kao cjelina te sve ostale druge staleže i skupine k sebi po malo pribire i to tako, da od tih drugih staleža i skupina svjestno odabire ono, što je najbolje i najzdravije.

Ali polag svega ovoga dva su sredstva kod seljačtva i kod nas posve neočekivana, a po ostalom svietu posve nepoznata, kojima seljačtvo sebe neprestano okuplja, razvija i usavršuje, a gospodu, radničtvo i gradjanstvo odabirući ih, k sebi pribire, a ta

dva sredstva jesu: seljački apoštolat i u najdalje i u najsiromašnije krajeve i seljačko slobodno i umno suradjivanje perom i u glasilu seljačkoga pokreta »Slobodnom Domu« i u drugim izdanjima seljačke stranke.

Prvi osnivač seljačke stranke, koji su bili seljaci, shvatili su svoju veliku zadaću posve apoštolski, pa je to bilo tako očito, da su prvu glavnu skupštinu hrvatske seljačke stranke, koja je bila u Zagrebu dne 16. i 17. rujna 1905 u prvi čas gotovo svi zagrebački dnevnici nazvali »sborom apoštola«.

Već od prvoga početka išli su sriemski seljaci, primjerice Antun Jemrić, od Vinkovaca, raditi i organizirati daleko u Gornju Hrvatsku, a seljaci iz Gornje Hrvatske (n. pr. Franjo Vrtar od Koprivnice) daleko u Dolnju Hrvatsku.

Što dalje, to se više razvijao ovaj seljački apoštolat te je prije izbora za konstituantu glas o putovanju tobožnjih seljačkih agitatora na sve strane bio dopro do beogradske vlade, u kojoj se možda najumniji srbski političar, sada već pokojni Drašković na jednoj sjednici sav zabrinut uzkliknuo: »Pa šta će da bude od toga! I kako ćemo da stanemo na put toj propagandi! I odkuda tim Radićevim agitatorima samo toliki novac!«

Na to je jedan hrvatski ministar umirio beogradsko ministarstvo veleći: »Nisu Vam to nikakvi plaćeni agenti, nego su Vam to ludi fanatici (zanešenjaci), svaki Vam uzme torbu na rame i štap u ruke, pa ajde okolo kao kakav apoštol. Ali oni ne će ništa postići, jer apoštolska vremena su prošla. Uspješna politika ne vodi se danas bez pune kese i barem bez komadića vlasti.«

I ovo je u istinu mnienje ne samo školane gospode, nego i radničtva i gradjanstva, da za politički uspjeh treba najprije što više novaca, a onda barem koliko toliko vlasti, ili ako nemaš baš vlasti, onda valja upotrebiti pritisak i silu, demonstracijom, razbijanjem, pa i revolucijom.

Hrvatski seljački pokret baš naprotiv radio je uviek s najvećim mirom, da nijednom protivniku nije nikad pao ni vlas s glave, a novaca se je trošilo toliko kada ga je bilo, koliko je potrebno baš za samo putovanje i za samu najnuždniju prehranu.

To se je pokazalo osobito sad kod ovih zadnjih izbora g. 1923. Na stotine hrvatskih seljaka polazilo je u Hrvatsko Primorje i na otok Krk, u Štajersku i u Prekomurje, u Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju. Bilo ih je, koji su u primorsko hercegovačkom ili u dalmatinskom kršu ostali po 20 do 30 dana, a podnieli su račun na tisuću i nekoliko kruna.

Kad bi ovakvi apoštoli izvieščivali na sjednicama predsjedničtva HRSS jednostavno bez fraza (bez kićenih rieči), ali za to tako točno, kao da fotografiraju, a tako zanosno i uvjerljivo, kao da čitaju evandjelje, svaki je od nas, koji smo slušali, osjećao, da je svjedokom najvećemu djelu, što ga narod može izvršiti: pribiranju duševne i moralne narodne snage iz nutra duhovnim načinom u svrhu, da tako okupljen i organiziran narod bude u istinu sam svoj vrhovni gospodar, **svoj suveren** prema republikanskomu seljačkomu geslu: Bog na nebu, narod na zemlji.

Isto ovakav osjećaj imali smo svi mi, koji smo prvi u vodstvu i prvi u poslu HRSS, kad bi nam dnevno dolazilo desetak, dvadesetak, tridesetak, pa i više seljačkih pjesama i seljačkih članaka o čovječanskoj pravici, republikanskoj slobodi, o narodnom samoodredjenje, o seljačkom i o radničkom pravu, pacifizmu, o poštivanju i ravnopravnosti svih staleža, o seljačkoj zadružnoj upravi, o seljačkoj kontroli vlade i o narodnoj kontroli sabora.

Tih pjesama i članaka tiskana je koja stotina, a više stotina ih je netiskanih, koji su samo pregledani i u glavnom razredjeni te spremljeni u korice kao debeli spisi kakve velike parnice.

I baš da su to spisi ove tisućljetne parnice, što ju seljačtvo već tisuće godina vodi s gospodom svake vrsti, i s plemstvom i sa svećenstvom i s fiškalima, i s birtašima i s mesarima, a u najnovije doba i s takvim radnicima, koji su u svom robovanju novcu i sili jednaki svećenstvu, plemstvu i gradjanstvu ili su još gori od njih.

Ova već do sada tiskana ili još netiskana, ali napisana seljačka hrvatska književnost, koju čita i prati najmanje oko sto tisuća naroda, to je ono drugo sredstvo, kojim hrvatsko seljačtvo sebe okuplja, organizira i usavršuje, a školanu gospodu, radničtvo i gradjanstvo sve to više k sebi pribire. Ovo je tako neočekivana i neobična moralna snaga, da naročito svaki član velikoga naroda (Rus, Englez, Niemac, Francez, Talijan), kad vidi ove silne, još ne tiskane seljačke rukopise i kad mu se pokažu i prevedu nekoji odlomci tiskanih seljačkih pjesama i članaka, svaki od njih je nehotice morao uzkliknuti: »Ovoga na svietu još nikada nije bilo i ovoga još sada nigdje na svietu nema.«

Eto, ovim je načinom hrvatsko seljačtvo preraslo i školanu gospodu, i radničtvo i gradjanstvo: Na stotine seljaka dobrovoljno, poput apoštola širi seljački pokret živom riečju; na stotine i gotovo već na tisuće seljaka pod svojim imenom težkom seljačkom rukom

piše lagane, umiljate, kad i kad vanredno uspjele pjesme ili stvarne, osbiljne, a često umne i duboke članke i razprave.

Svemu ovomu radu daje seljačtvo kao neku posvetu tim, što u našem hrvatskom seljačkom narodu svako družinče, dakle i svako služinče sjedi i jede zajedno za stolom sa svojim gospodarom i što je sve naše seljačtvo, osobito sad u ovom pokretu jedna društvena ili socijalna cjelina, u kojoj nema viših i nižih, nego su svi jednaki, svi svoji, kao jedna familija. Ova ,u istinu prava narodna obitelj popunjuje se neprestano, ako i po malo, iz redova hrvatske školane inteligencije, hrvatskoga radničtva i hrvatskoga gradjanstva. I tako mi Hrvati postajemo narod u pravom i podpunom smislu te rieči te k sebi prikupljamo već i slavensku i neslavensku seljačku braću, koja živi medju nama ili oko nas tako, da je u našem pravu narodnoga samoodredjenja podpuno sadržano i njihovo čovječansko i narodno pravo. I ako je naš hrvatski seljački pokret već odavna prešao granice domovine Hrvatske i što se dalje i šire razvija, to jače ide u dubinu čovječnosti i u visinu takve slobode i takve socialne pravde, koju može stvoriti i održati samo plug zajedno s perom, samo odozdo organizirani narod s neslomivom vjerom u svoju moralnu i materijalnu snagu.

U Zagrebu, polovicom svibnja 1923.

Stjepan Radić,
predsjednik hrvatskoga narodnoga
zastupstva.

Za bolje razumievanje seljačkoga pokreta u obće, a seljačkoga pokreta u Hrvatskoj napose, preporučam svakomu da pročita ova djela:

1. Dr. **Antun Radić:** Osnova za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu Južnih Slavena

2. Program HRSS (sva četiri izdanja).

3. **Rudolf Herceg:** Svjetski rat i problem nove države.

4. * * * : Izvještaj o osnutku i radu Sveučilišnoga Udruženja »Matija Gubec«.

5. **Stjepan Radić:** Put k seljačkoj republici.

6. **Mijo Stuparić:** Pjesma o Matiji Gubcu.

7. **Rudolf Herceg:** Nova Abecedarka. (Radićevi članci).

»Tipografija« Zagreb.